B. V. TOSHEV

TO THE THEORY OF EDUCATIONAL REFORMS IN BULGARIA: A SERIES OF PAPERS UNDER THE TITLE 'BEFORE IT'S TOO LATE'

D. Dimitrov, B.V. Toshev. Before It's Too Late. 1. The Reform of the Bulgarian Higher Education System. *Strategies for Policy in Education and Science* **9**(2), 1-8 (2001) [In Bulgarian];

B.V. Toshev. Before It's Too Late. 2. The Liberal Education in Bulgaria. *Nauka* **11**(4), 8-13 (2001) [In Bulgarian];

B.V. Toshev. Before It's Too Late. 3. The Reform of Secondary Education. *Chemistry* **10**, 353-362 (2001) [In Bulgarian];

B.V. Toshev. Before It's Too Late. 4. McDonaldization of Higher Education. *Strategies for Policy in Education and Science* **10**(3), 1-8 (2002) [In Bulgarian];

B.V. Toshev. Before It's Too Late. 5. Distance Education in Bulgaria and Its Alternative. *Strategies for Policy in Science and Education.* **12**(4), 18-25 (2004) [In Bulgarian];

B.V. Toshev. Before It's Too Late. 6. The Citizenship Education in America and Europe: Lessons for Bulgaria. *Strategies for Policy in Education and Science.* **13,** 226-232 (2005) [In Bulgarian].

BULGARIAN SOCIETY FOR THE CHEMISTRY EDUCATION AND HISTORY AND PHILOSOPHY OF CHEMISTRY
Sofia, 2009

ПРЕДИ ДА Е СТАНАЛО КЪСНО
1. РЕФОРМАТА ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Д. Димитров*, Б. Тошев**

Увод

Заглавието на тази статия не е оригинално. *Before It's Too Late* е заглавието на доклада, представен от комисия на U.S. Department of Education, под председателството на Джон Глен, сенатор и астронавт, относно състоянието на обучението по математика и природни науки в американските училища (1). Този доклад предлага серия от мерки за подобряване качеството на обучение, отлагането или забавянето на които би довело до сериозни отрицателни последици. Днес българската образователна система търси своето ново развитие и тя също е под заплаха, ако това търсене не е достатъчно настойчиво и целеустремено, съобразно с модерните постижения на важната и сравнително нова научна област *Education Policy and Management*.

Повече от всякога България днес има нужда от функциониращо висше образование. Без това изграждането на функционираща икономика е невъзможно. Без това новата интелигенция с чувството за обществена мисия – генератор на нови идеи и коректив на управлението на държавата, няма да се появи.

В последните години се засилват съмненията в обществото в симулативния характер на българското висше образование. Все по-често се говори, че се води борба за диплома, а не за знания (2). Това общо взето е вярно, но вероятно по-важно е, че получените дипломи не дават възможност за добро място на пазара на работната сила, което поражда желанието да се колекционират следващи дипломи за други специалности и образователно-квалификационни степени.

Настоящата статия анализира проблеми, свързани с качеството на българското висше образование. Доказана е необходимостта от смяна на образователния модел – отказ от въведения след 1947 г. модел на тесните специализации и квалификации с 5-годишен срок на обучение и въвеждане/връщане към модела на широкопрофилната подготовка в 4 години. Специализираната подготовка се пренася на ниво магистър и/или доктор, а образователно-квалификационната степен „специалист" предполага реформиране на системата на професионалното висше образование. Колежите следва да предложат нови учебни планове със специализи-

* ***Димитър Димитров***. *Проф., д-р, б. ректор на Техническия университет – София, министър на образованието и науката*

** ***Борислав Тошев***. *Проф., доктор на химическите науки, б. зам.-ректор на Софийския университет „Св. Климент Охридски", зам.-министър на образованието и науката*

рана подготовка при реални условия в тясна връзка с потребителите на кадри и главно със системата на малките и средните предприятия. Реформирането на системата на професионалното висше образование би трябвало да се предшества от внимателен преглед на нейното тематично структуриране в сравнителен план със съществуващите професионални гимназии с 12 или 13-годишен срок на обучение, в които, освен че се получава диплома за завършено средно образование, още се дава сертификат за професионална квалификация по определена професия. Изобщо, нужно е ясно разграничаване на двете системи на професионално образование – средно и висше.

Масовизация на висшето образование

Преходът от елитарно към масово висше образование вече е факт. Този процес с една или друга скорост засегна всички европейски страни, Америка и Азия. В периода 1962 – 1989 г. броят на студентите в България нарасна от 85 000 до 160 000. В периода след 1990 г. максимален брой студенти бе достигнат в 1996/1997 уч. година (263 000)(3). Сега броят на студентите в България е около 250 000. Във Франция се отбелязват две големи вълни нови студенти – в средата на осемдесетте и в средата на деветдесетте години, които включват в голямата си част млади хора, чиито родители нямат висше образование (4). В Швеция нарастването на броя на студентите е драстично – от 16 000 през 1950 г. до 320 000 днес (5). В последното десетилетия нарасна интересът към обществените и икономическите науки за сметка на природонаучните специалности, но има и изключения от това правило. Там, където има бързо развитие на някои промишлени сектори, например информационни технологии, расте броят на желаещите да получат съответната квалификация, която ще им осигури работа в тези сектори. Например във Финландия към 1992 г. в политехниките е имало едва 7 000 студенти – след 7 години техният брой е достигнал 99 000 (6).

С въвеждането на платеното обучение в началото на деветдесетте години системата на висшето образование в България показа признаци на неустойчивост, изразяващи се в бързо увеличаване на броя на студентите, увеличаване на броя на специалностите и намаляване на броя на студентите в голяма част от тези специалности. Това ускорено екстензивно развитие на системата бе свързано с желанието да се събират все повече и все по-големи такси, които в голямата си част не се използваха за институционалното развитие на университетите, а се разпределяха между ангажираните в тази дейност преподаватели под формата на хонорари и допълнителни възнаграждения. Чрез платеното обучение се приемаха обикновено студенти с по-нисък бал, често без приемен изпит, само с бал, образуван от ниски бележки по някои предмети от дипломите за завършено средно образование. Към такива студенти се понижиха по необходимост и изискванията на преподавателите при реализацията на учебния процес, което силно влоши качеството на образованието по съответната дисциплина. Липсата на квалифициран академичен състав в много от българските висши училища доведе до появата на „пътуващите преподаватели" и до вторичното включване в образователната система на много пенсионирани преподаватели. Особено в провинциалните висши учи-

лища и сега съществува стремежът да се назначават млади преподаватели без образователната и научна степен „доктор". Всичко това поставя под заплаха качеството на учебния процес, което е особено опасно в условията на масовизация на висшето образование (7).

Масовизацията на висшето образование – увеличаването на броя на студентите и на техните преподаватели, наложи създаването на звена за поддържане качеството на учебния процес както на локално, така и на национално ниво (8-10). У нас това е Националната агенция за оценяване и акредитация и още несъздадените във висшите училища системи за оценяване и поддържане на качеството на обучение, които трябва да включат и проучване на студентското мнение (11).

Засилва ли се симулативният характер на обучението в българските висши училища?

Несъмнено масовизацията на висшето образование е фактор, който снижава качеството на обучение във висшите училища. Увеличаването на броя на студентите с недостатъчна обща подготовка от средното училище, появяването на първо поколение кандидат-висшисти, които не могат да разчитат на съветите на близките си при избора на професия, увеличаването на броя на недостатъчно квалифицираните преподаватели с екстензивното развитие на академичните институции, замърсеното обществено съзнание в условията на преход от комунистически тоталитаризъм към друго обществено устройство, са фактори, които действат в посока на влошаване на резултатите от учебния процес. От друга страна, има фактори, които засилват натиска върху академичните институции да полагат грижи за осигуряване качеството на висшето образование: увеличаването на безработицата, намаляването на държавното финансиране на висшето образование, засилването на конкуренцията на образователния пазар, увеличаването на студентските такси, нуждата от по-голяма адаптивност на образователните институции спрямо бързо променящите се социални обстоятелства (12). Действието на тези фактори в Европа вече е реално, докато у нас те още не се проявяват в добре изразена форма.

Българското общество изглежда още е в плен на илюзията, че в близкото минало нашата образователна система е била много добра, а в последните десет години тя търпи неудачи поради лошото държавно финансиране. И при значително увеличение на държавната субсидия за висшето образование траен положителен ефект не би могъл да се постигне, ако не се отстрани действието на два специфични за българската образователно-научна система фактора.

1. В последните 50 години системата на висшето образование в България се гради върху модела на тесните специализации и квалификации. Сега в Държавния регистър на образователно-квалификационните степени по специалности във висшите училища (13) специалностите, по които се приемат студенти от първи курс, са повече от 200 и очевидно голяма част от тях не са разбираеми и съпоставими в смисъла на изискванията на Болонската декларация от 1999 г. (14).

Моделът на тесните специализации и квалификации бе въведен в България след 1947 г. въпреки съпротивата на най-видните представители на университетските среди (15). Този модел в една или друга степен бе използван и в други европейски държави главно с надеждата бързо да се подготвят тесни спе-

циалисти, които да ускорят изграждането на новите икономики на разорения от Втората световна война европейски континент. У нас обаче този модел носеше белезите на съветския образователно-научен модел, който няма еквивалент в Западна Европа: 1) голям брой постоянни щатове, които в крайна сметка блокират развитието на образователните институции; 2) голям бюрократичен чиновнически апарат, който най-често не е в помощ на академичния и студентския състав; 3) репресивни звена, които не допускат в университетите лица, за които има съмнения в лоялността им спрямо комунистическия режим; 4) псевдонаучни звена, проповядващи комунистическата идеология и религиозния атеизъм; 5) звена от „сюнгеров" тип, погълнали големи материални и човешки ресурси, създадени около лица във властта или близки до нея (16). Докато този модел може би е приложим за СССР, Китай и други големи страни с огромни нужди от специалисти за техните икономики, то за малките европейски държави като България, Чехословакия, Унгария и други такъв модел очевидно е неподходящ и за някои от тези страни той бе въведен само частично. България обаче не беше между тях.

Ясно е, че реализацията на модела на тесните специализации и квалификации изисква повече учебно време, защото студентите, освен че трябва да получат някаква представа за науката, върху която се гради специалността, трябва да усвоят и много конкретни подробности, които формират тясната специалност. Такива специалисти при съвременните условия вече не са конкурентни на пазара на работната сила - те могат да разчитат на успех само, ако намерят работа по специалността си. Това вече е малко вероятно, а възможностите за бърза адаптация са ограничени поради недостатъчната обща подготовка на такива студенти. Ето защо се появява желанието за колекциониране на дипломи за други специалности и степени с надеждата, че това ще увеличи шансовете за социална реализация.

В модела на тесните специализации е заложено екстензивното развитие на системата на висшето образование, което води до нейното дисперсиране на все по-малки части – опасен процес, чрез който тази система губи устойчивост, а образованието става скъпо и неефективно. С премахването на платеното обучение и въвеждането на общи учебни такси (11) негативните процеси в българското висше образование временно са овладени, но тяхното действие ще се поднови, ако реформата във висшето образование в нейната съществена част (реализация на модела на широкопрофилната подготовка в рамките на т.н. *integrated higher education model* (17)) не получи размах в близките години.

2. Съветският образователно-научен модел раздели преподаването от научните изследвания. Научните изследвания се съсредоточават в специализирани научни институции, а във висшите училища те остават с пожелателен характер и с течение на годините постепенно се утвърждава впечатлението, че с адаптиране на чужди образователни програми без собствени съществени научни резултати може да се постигне успех в учебната дейност. Днес около 9 000 хабилитирани преподаватели в системата на висшето образование (18) имат много по-малък брой научни публикации в престижни научни периодични издания от публикациите на научния пер-

сонал на БАН (около 8 000 през 1998 г. (19). Броят на публикациите на 100 изследователи (1993 г.) е: БАН – 22,5, други – 3,1 (20).

Единството на научни изследвания и преподаване обаче е аксиомата, върху която се изгражда висшето образование от векове. Престижът на един университет се определя единствено от научната репутация на неговите професори в миналото и настоящето. Основно задължение на преподавателите във висшите училища е да публикуват научните си резултати на места, които осигуряват широката им публичност, което гарантира включването им в световния научен процес. Последствията от нарушаваната в продължение на десетилетия връзка между научни изследвания и преподаване стигат до там, че днес у нас не се знае в достатъчна степен, че научните списания са групирани в две големи групи – *primary research journals* (с по-ограничен кръг специализирана аудитория) и *scholar journals*, ангажиращи по-широк обществен и научен интерес. Двете групи са включени в доведената до съвършенство с развитието на информационните технологии световна система за реферираме, индексиране и оценяване (21). Български научни списания, отворени към световната научна общност, с публикации на най-авторитетните български учени, естествено трябва да има, но те имат реална стойност само ако са включени в световната система за реферираме, индексиране и оценяване. Отсъствието на български научни издания в тази система, какъвто е случаят понастоящем, е с пагубни последици. Изобщо българската държавна политика трябва да бъде насочена към бързото адаптиране на нашата образователно-научна система към световните стандарти. Без възстановяване на единството на научни изследвания и преподаване симулативният характер на българското висше образование ще се засилва.

Впрочем с масовизацията на висшето образование, със създаването на нови образователни институции, с включването на все по-голям брой хора в преподавателската дейност и в Европа се прокрадва мисълта, че е възможно обучение без научна дейност: „*Higher Education institutions in many countries have recently experienced fragmentation between specialized subject areas, and a pressure to separate teaching from research... [However we must] consider how teaching and research can be brought into a closer relationship, and how teaching in higher education can itself become a field of research*" (22).

Новият образователен модел и неговата нормативна база

Моделът на широкопрофилната подготовка няма недостатъците на модела на тесните специализации и квалификации. При него се постига дълбокото разбиране на съответната наука, акцентът е върху култивиране на способностите на студентите да анализират научни проблеми до степен сами да предлагат решения и да ги намират било в лабораторията, било с пресмятания или с други научни средства. При това те трябва да имат цялостна представа за съвременните източници на информация и да се научат да работят ефективно самостоятелно или в екип. Студентите трябва да получат умения за устна и писмена комуникация както с учени, така и с широката публика, което ще улесни в значителна степен тяхната бъдеща социална реализация.

Най-благоприятната среда за реализация на модела на широкопрофилната подготовка са пълните университети

(*integrated higher education model*), в които са представени възможно най-голям брой научни области. Наличието на много факултети от различни научни области създава благоприятна културна среда, дава възможност за плодотворно сътрудничество и оптимизиране на университетската мрежа чрез елиминиране на дублиращи звена и дейности (15). Големите университети имат и много студенти, обикновено няколко десетки хиляди, които са естествената среда, в която научните изследвания дават своите плодове. По отношение финансовите разходи, необходими за нормалното функциониране на университетската система, широкопрофилната подготовка в 4 години и големите университети очевидно имат предимство пред тесните специалности с 5-годишен срок на обучение и голямата мрежа от малки специализирани висши училища с много дублиращи се звена и дейности.

Проучванията, проведени през 2000 г. в Министерството на образованието и науката, показаха, че моделът на широкопрофилната подготовка трябва да се осигури с 4 типа документи.

Класификаторът на образователните области (около 10) **и на професионалните направления** (около 50) ще посочи общоприети в световната образователна/научна практика области и направления, към които бакалавърските програми ще бъдат отнесени, за да се изпълни препоръката на Болонската декларация специалностите да бъдат *readable and comparable* (14). Така ще се стимулира въвеждането на кредитната система, с която се улеснява движението на студентите между университетите у нас и в чужбина и се облекчават процедурите по международното признаване на обучението на студентите в неговата цялост или части от него.

Държавният регистър на висшите училища с институционална акредитация с техните акредитирани специалности за всички образователни степени е инструмент, чрез който държавата ще субсидира висшето образование в България. Този отворен във времето документ има характер на договор между висшите училища и държавата с ясно очертани образователно-научни ниши, където висшите училища имат претенции за постигнато съвършенство.

Държавните образователни изисквания за специалист/бакалавър/магистър вероятно ще имат преходно значение. Те нямат съдържателната част на примерен учебен план, а всъщност дават рамката, в която висшите училища ще изградят учебните си планове. Това е известна гаранция на входа на образователната система за качеството и успеха на предлаганата програма. В условията на преход от стария към новия образователен модел такива документи са необходими. Те са от полза за висшите училища, които нямат опит в изграждането на широкопрофилни учебни планове и ще подпомогнат дейността на Националната агенция за оценяване и акредитация при преценката на предлаганите програми.

Стандартите като списъци от умения и компетенции, които трябва да притежават бакалаврите от отделните специалности, са все още непознати в нашата образователна практика. С масовизацията на висшето образование и научната дейност тези документи получиха повсеместно разпространение в развитите страни. В структурно отношение стандартите включват: списък от основни компетенции при завършване на висше образование, средства за постигане на поставените в обучението цели, практически

знания и умения, умения, свързани с източниците на информация (библиотеки, компютърни технологии), възможности за устна и писмена научна комуникация и познаване принципите на научната етика, възможности за качествен и количествен научен анализ. Разработването на такива документи у нас още не е започнало и тяхното изграждане и прилагане, както показва световната практика, ще изисква поне петгодишен период от време.

Заключение

В системата на образованието смяната на образователния модел е рядко явление. Но в XXI век България ще влезе с такъв модел на висшето си образование, с какъвто е влязла в XX век – модела на широкопрофилната университетска подготовка, дал богати плодове в първата половина на миналия век. Реформата във висшето образование има и други важни компоненти, които не са обект на настоящата статия: финансиране на висшето образование, създаване и развитие на системата на либералното образование, военното образование, преходът от аспирантура към докторантура, нова система на подготовка и квалификация на учители. Тези проблеми ще бъдат разгледани в дълбочина другаде.

Смяната на образователния модел в българското висше образование вече е факт с поправките в Закона за висшето образование от лятото на 1999 г. и включването в чл. 42 на новата алинея 2: „Обучението в степента „бакалавър" осигурява базова широкопрофилна подготовка по професионални направления и специалности" (11). С това стават належащи други изменения на Закона за висшето образование, защото все още действащата нормативна база (държавен регистър на образователно-квалификационните степени по специалности във висшите училища (1997 г.) и големият брой наредби за единни държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалности (годините след 1997 г.)) се отнася до модела на тесните специализации и квалификации и няма отношение към модела на широкопрофилната подготовка. Трябва да признаем, че тези документи са неуспешен опит за поддържане на качеството на обучение в рамките на един модел, който изглежда обречен.

В настоящия момент в резултат на дейността на Министерството на образованието и науката в последната година са налице всички условия реформата във висшето образование да навлезе в своята същинска фаза. При системно и квалифицирано ръководство в непрекъснат диалог с университетската колегия тази дейност може да завърши за 4 – 5 години. Тогава България ще се нареди между държавите с ефективни образователни системи, ще се роди новата българска интелигенция, а нашите специалисти ще се радват на висока конкурентност в обединения европейски пазар на работната сила. Тези заключения се подкрепят и от обстоятелството, че в Западна Европа все по-трудно се намират местни добре подготвени специалисти, които са готови да работят в научно-образователния сектор на своите страни.

Литература

1. **Community Update**. No. 82, November/December 2000.
2. **Младенова, А.**, Висшето образование – за диплома или за знания. – *Капитал*, год. IX, бр. 13, 31.03.2001. Специализирано приложение „Образование".
3. **Popov, N.**, A Review of the System of Higher

Education in Bulgaria, *Discussion Series. Civic Education Project*, Volume 1, Number 4, June 2000.
4. **Galland, O., Oberti, M.**, Higher Education Students in Contemporary France, *J. Education Policy*, **15**, 105 (2000).
5. **Sweden 2000. A Knowledge Society**, Statistiska Centralbyren, 2000.
6. **Tulkki, P.**, The Finnish Way to the Information Society: Expanding Engineer Education, *Eur. J. Eng. Ed.*, **26**, 31 (2001).
7. **Тошев, Б.В.**, Образованието в криза, – *Философски вестник*, бр. 13, септември 1998, стр. 3.
8. **Lundquist, R.**, Quality Systems and ISO 9000 in Higher Education, *Assessment & Evaluation in Higher Education*, **22**, 159 (1997).
9. **Maassen, P.A.M.**, Quality in European Higher Education: Recent Trends and Their Historic Roots, *Eur. J. Educ.*, **32**, 111 (1997).
10. **Тошев, Б.В.**, Оценяване и акредитация – новото явление в университетското образование, – *Философски вестник*, бр. 14, ноември 1998, стр. 2.
11. **ДВ**, бр. 60 от 1999 г.
12. **Spencer-Matthews, S.**, Enforced Cultural Change in Academe. A Practical Case Study: Implementing Quality Measurement Systems in Higher Education, *Assessment & Evaluation in Higher Education*, **26**, 51 (2001).
13. **ДВ**, бр. 24 от 1997 г.
14. **The European Space for Higher Education**, Bologna, June 18-19, 1999 (Български превод: *Стратегии на образователната и научната политика*, **8**(4), 59 (2000).
15. **Чичовска, В.**, *Политиката срещу просветната традиция*. Унив. Изд. „Св. Кл. Охридски", С., 1995.
16. **Тошев, Б.В.**, Реформата в Университета, – *Университетска Подкрепа*, **1**(5), 13 (1992).
17. **Tulkki, P.** (частно съобщение, 2001).
18. Основни статистически характеристики на образователната система през учебната 1999/2000 г., – *Информационен бюлетин на Националния статистически институт*.
19. **Стоева, Л., Казански, Н.**, Някои аспекти на публикационната дейност на учените от БАН в чуждестранни научни списания. – *Стратегии на образователната и научната политика*, **8**(3), 56 (2000).
20. **Стратегии на образователната и научна политика**, **2**(2), 92 (1994).
21. **Тошев, Б.В.**, Световната система за реферране, индексиране и оценяване, – *Химия*, **7**, 259 (1998).
22. Teaching in Higher Education. A Policy Statement, *Teaching in Higher Education*, **5**, 135 (2000).

BEFORE IT'S TOO LATE

THE REFORM OF THE BULGARIAN HIGHER EDUCATION SYSTEM

D. A. Dimitrov, B.V. Toshev

The problem of quality assurance in the condition of mass higher education is considered. Since the mass education has began the quality of teaching in the Bulgarian universities has rapidly been decreasing. Two special features, typical for the Bulgarian higher education and acting in a long period of time, are considered in detail: i) since 1947 a model of many narrow specializations and qualifications has been introduced, and the university has been split in different institutions spread all over the country. Such an extensive development of the higher education system presupposes its fragmentation between different specialized subject areas. Obviously it is not the effective way to develop the system; ii) in all that period there has been a pressure to separate teaching from research. It has dramatically affected the quality of the academic institutions.

The paper reveals in details the measures that have to be carried out in order to revive the Bulgarian higher education system.

създаването и акредитирането на частните училища. Стандарт е и изискването за ниво на научноизследователската дейност, което бе въведено като основен критерий при институционалната акредитация на българските висши училища. Целта е осигуряване на висока конкурентна способност на нашите университети в семейството на Европейската университетска мрежа.

Даръ отъ автора
With compliments

ПРЕДИ ДА Е СТАНАЛО КЪСНО.
ЛИБЕРАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ*

Проф. дхн ***Борислав В. Тошев***
Химически факултет - СУ „Св. Кл. Охридски"

1. Що е либерално образование?

Литературата върху либералното образование (artes liberalis) е много богата, но не е позната в достатъчна степен в съвременна България. Аз избрах да представя същността на либералното образование чрез думите на Мортимър Адлер (Mortimer Adler), който е между най-видните теоретици на образованието през изминалия XX век. Негова е Теория на демокрацията, публикувана в *The Thomist* в периода 1941 – 1944 г. Заедно с Max Weismann той е основател на известния Център за изучаване на Великите идеи, дефинирани от него като Истина, Доброта, Красота, Свобода, Равенство и Справедливост (Six Great Ideas, New York, 1981). Негова заслуга е широкопрофилният интегрален подход, обединяващ философията, политиката, религията, правото и образованието.

Мортимър Адлер, който днес живее в Централна Калифорния, близо до Сан Франциско, е роден в края на 1902 г. в Ню Йорк. 14-годишен е напуснал училище с надеждата да стане журналист, посещавайки вечерни курсове в Колумбийския университет. Интересите му към философията са свързани с автобиографията на прочутия английски философ Джон Мил, от която е научил, че Мил е изучавал Платон, когато

Д. С. Милль.

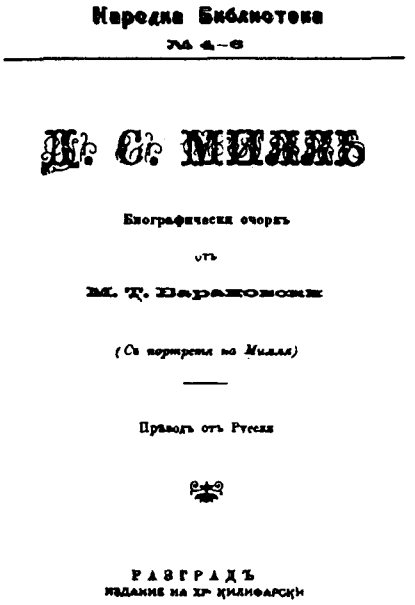

Народна Библиотека
№ 4-6

Д. С. МИЛЛЪ

Биографическъ очеркъ

отъ

М. Т. Барановски

(Съ портрета на Милля)

Преводъ отъ Русски

РАЗГРАДЪ
ИЗДАНИЕ НА ХР. КИЛИФАРСКИ

Джон Стюарт Мил се е радвал на популярност и в България: Д. С. Мил. Биографичен очерк от М.Т. Барановски (в 7 глави). Издание на Хр. Килифарски, Разград, 1898.

* Втора статия от поредицата "Преди да е станало късно". Първата статия "Реформата във висшето образование" с автори проф. д-р Димитър А. Димитров и проф. дхн Борислав Тошев е публикувана в т. IX, бр. 2, с. 1, 2001 г. на сп. "Стратегии на образователната и научната политика".

е бил едва петгодишен. Именно този факт е впечатлил особено Адлер, защото на тази възраст той естествено не е можел да чете. Оттам идва и решението му да следва философия в Колумбийския университет, където не е получил бакалавърска степен, тъй като увлечен във философските си занимания е пропуснал задължителния курс по физическо възпитание. Все пак след петгодишно обучение Колумбийският университет присъжда на Адлер степента доктор по философия и именно в този университет през двадесетте години започва неговата научна кариера.

Следващите определения и бележки върху либералното образование са ценни със своята категоричност и яснота и са заемки от няколко основни съчинения на Адлер (Liberalism and Liberal Education, *The Educational Record*, July 1939, p. 422; How to Read a Book: The Art of Getting a Liberal Education, New York, 1940; Liberal Education: Theory and Practice, *The University of Chicago Magazine*, March 1945; Labor, Leisure, and Liberal Education, *J. General Education*, **6**, 35 (1951)).

Традицията на либералното образование е от средните векове. Тя включва две части. Първата, *trivium*, обхваща граматиката, реториката и логиката. Това е изкуството да се чете и пише, да се слуша и говори, да се мисли на глас.

Втората част, *quadivium*, включва аритметиката, геометрията, астрономията, музиката като математическа наука. Това е изкуството да се наблюдава, пресмята и измерва, да се чувства количественият аспект на нещата. Безспорна е връзката на либералното образование с научното съзидание. Великите германски учени на XIX век имат здравата основа на *artes liberalis*, която включва гръцки, латински, логика, философия в допълнение към математиката, физиката, химията и естествените науки. Целта на либералното образование обаче не е да създава учени. Целта на либералното образование е да развива свободни човешки същества, които знаят как да използват своя разум и са способни да мислят самостоятелно и в своя полза. Целта на либералното образование не е професионалната компетентност. Чрез него се раждат *граждани*, които могат *отговорно* да упражняват своята политическа свобода. Чрез него се развиват *личности*, които могат *плодотворно* да използват свободното си време.

*"Only the best liberal schooling can accomplish this. It **must include** all the humanities as well as mathematics and the sciences. It **must exclude** all merely vocational and technical training"*. ("Само доброто либерално образование може да изпълни това. То **трябва да включи** хуманитарната наука, математиката и природните науки. То **не включва** онова, което води до професионална и техническа подготовка".)

Само в свободните общества може да има либерално образование. То не съществува в тоталитарните режими и това е важен белег за техния престъпен характер. Ето защо в България след половинвековен комунистически режим сега има само смътна представа за същността, целите и значението на либералното образование.

2. Две образователни писти. Официално образование и либерално образование

Университетската традиция в свободния свят се реализира в две паралелни системи: **официалното образование**, което отчита обществения интерес и затова се контролира и развива от държавата, и **либералното образование**, което отразява личния интерес на обучаващите се и затова се поддържа от частни или обществени (non-profit) формации, без това да означава липса на интерес на държавата към този тип образование.

Основният признак, по който висшето образование се различава от всяка друга образователна степен, е единството на преподаването и научните изследвания в университетските институции. От векове и особено след XIX век университетите са мощни изследователски институции. Изследователският (хумболтов) тип университет по правило е пълен университет, в който са представени възможно най-голям брой научни области. Наличието на много факултети от различни научни области дава възможност за плодотворно сътрудничество между тях и оптимизиране на университетската система чрез елиминиране на дублиращи звена и дейности. Големите университети имат и много студенти, обикновено няколко десетки хиляди, които са естествената среда, в която научните изследвания дават своите плодове. По отношение финансовите разходи, необходими за нормалното функциониране на университетската система, университетският тип образование (широкопрофилна подготовка) и пълните университети очевидно имат предимство пред тесните специалности и голямата мрежа от множество малки специализирани висши училища с много дублиращи се дейности и звена.

За институциите на либералното образование единството на научни изследвания и преподаване се реализира в по-малка степен, отколкото в

системата на официалното образование. По правило преподавателите в институциите на либералното образование представят научните си резултати в списания (*scholar journals*), ангажиращи по-широк обществен интерес, докато в изследователските университети се публикува преимуществено в т.нар. *primary research journals*. Разбира се, двете групи научни списания са включени в *световна система за реферирание, индексиране и оценяване*, съществуваща почти 100 години и днес с развитието на информационните технологии доведена до съвършенство (вж. J. M. Hurd, The Transformation of Scientific Communication: A Model for 2020, *J. Am. Soc. Inf. Techn.*, **51**, 1279 (2000)). Съществуването на тези *secondary journals* в печатен и електронен вид гарантира включването на получените научни резултати в световния научен процес. Поддържането на локални научни издания (списания, сборници, книги), които не могат да отговорят на условията за включване в световната система за реферирание, индексиране и оценяване, изглежда безсмислено. Тъй като в продължение на десетилетия България се е развивала капсулирано от свободния свят в друга културна среда, доминирана от СССР, в условията на тоталитарен режим, описаната току-що ефективна система на науката и образованието, формирана през вековете, и до днес не е позната достатъчно пълно на българската научна общност. Нужно е да се преодолее и измамното убеждение, че има научни изследвания с локално значение, представляващи интерес единствено за България, и затова тяхното публикуване в световната научна литература е невъзможно или нежелателно. Ето един непълен списък на престижни научни издания, в които научната проблематика тематично е насочена към България, Балканите и Източна Европа (таблица 1).

Изискванията към институциите на официалното и либералното образование очевидно не са еднакви – иначе двете образователни писти стават неразличими, а поставянето на двата типа институции на една писта смущава развитието и създава излишно напрежение между тях. Най-често очертаването на двете образователни писти става по законодателен път. Един пример е Наредбата-закон за частните висши училища (*ДВ*, бр. 80 от 1938 г.): "Не може да се откриват частни висши училища по специалности, които съществуват във факултетите на Софийския университет, Варненската търговска академия и Висшето търговско училище в Свищов. Дипломите , издавани от частните висши училища не дават право за заемане държавни и общински служби, за които се изисква висше образование" (чл. 1). "Не могат да бъдат студенти в частните висши училища лица, които заемат държавна или общинска служба" (чл. 3).

Не бива да се оставя с впечатлението, че частните висши училища съществуват единствено в системата на либералното образование. Има и частни изследователски университети, които са на пистата на официалното образование. Критерият, който определя мястото на висшето училище в системата на висшето образование, е свързан с възможността за финансиране на научните изследвания в университетската институция. Днес научните изследвания са изключително скъпи и тяхното финансиране в разнообразието на научни области и в достатъчен размер най-често не е по силите на частните и обществените (non-profit) формации. Тогава се реализира *простият модел* (*single model*), при който държавните институции са на пистата на официалното образование, а частните висши училища с по-скромни финансови възможности са на пистата на либералното образование. За малките и бедни държави този модел изглежда целесъобразен. За големите и богатите държави има място *смесеният модел* (*mixed model*). Върху

Таблица 1. Scholar Journals, тематично насочени към България, Балканите и Източна Европа

Journal	ISSN
Higher Education in Europe	0379-7724
Journal of Southern Europe and the Balkans	1461-3190
Journal of Muslim Minorities Affairs	1360-2004
Religion, State and Society	0963-7494
Europe-Asia Studies (formerly Soviet Studies)	0966-8136
The Glasgow Papers	1461-815x
Nationalities Papers	0090-5992
Journal of Political Ideologies	1356-9317
Journal of Genocide Research	1462-3528
Studies of East European Thought	0925-9392
European Journal of Law Reform	1387-2370
International Journal of Minority and Group Rights	1385-4879
East European Politics and Societies	0888-3254
Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization	1074-6846
The Journal of Communist Studies and Transition Politics	1352-3279
Problems of Post-Communism	1075-8216
Economics of Planning	0013-0451
Eastern European Economics	0012-8755
Economics in Transition	0967-0750
Post-Communist Economics	1463-1377

пистата на официалното образование могат да се намерят и частни институции. В изследователските университети могат да съществуват като структурна част колежи на либералното образование. На пистата на либералното образование институциите предвид скромните им финансови възможности обикновено търсят сътрудничество, за да достигнат съвършенство в реализацията на своята образователна мисия. Това сътрудничество се отнася главно до компютърните пресмятания и информационните технологии, административния мениджмънт, автоматизацията на научните библиотеки, уеб-дизайна. То включва годишни конференции за обмен на идеи и софтуерни продукти, кофинансиране на съвместни инициативи и издателска дейност. Пример за това е обединението CLAC – Consortium of Liberal Arts Colleges. Този консорциум е създаден през 1985 г. и обединява 59 водещи институции на американското либерално образование. Между тях са: Bucknell University, създаден 1846 г., сега с 3500 студенти, Colorado College, създаден 1974 г., сега с 2000 студенти, Washington and Lee University, създаден 1749 г., Lawrence University, създаден 1847 г., сега с 1200 студенти.

Таблица 2 съдържа данни за размера на финансовото осигуряване на научните изследвания на пистата на изследователските университети (официалното образование) за 1993 г. в 10 държавни и 10 частни американски университети.

Сега в България има 4 частни университетски формации: Американски университет в България, Нов български университет, Варненски свободен университет и Бургаски свободен университет. През 2000 г. в тях бяха приети съответно 200, 1740, 2240 и 1868 нови студенти. Имайки предвид горните бележки и данни едва ли някога тези университети ще се развият като изследователски университети от хумболтов тип. Това обаче не е необходимо, защото държавата трябва да осигури условия за развитието им като формации на либералното образование. За ясното разграничаване на двете образователни писти са необходими поправки в Закона за висшето образование. Би трябвало да отпадне условието за определяне от Министерския съвет ежегодно броя на приеманите в тези училища студенти (чл. 9(3), т.6). Би трябвало да отпадне изискването за институционална акредитация на формациите на либералното образование. Така ще се създадат условия за най-пълна реализация на тяхната образователна мисия. Така те ще се превърнат в лаборатория за развитие и проверка на нови образователни идеи, средства и методики. Разбира се, чрез програмна акредитация тези институции биха могли да осигурят държавен печат върху дипломите на своите възпитаници, следвали по програми, за които либералното висше училище прецени, че може да има претенции за достигнато съвършенство в обучението и научното дирене.

Таблица 2. Най-добрите 10 държавни и 10 частни институции според годишните разходи за научни изследвания (x 1000 $)

Public Universities	Total
University of Michigan - Ann Arbor	496 761
University of California - Los Angeles	447 367
University of Wisconsin - Madison	443 695
University of Washington - Seattle	432 383
University of California - Berkeley	420 435
University of California - San Diego	418 790
Texas A&M University	393 720
University of California - San Francisco	379 970
University of Minnesota - Twin Cities	345 910
University of Illinois - Urbana - Champain	338 841
Private Universities	
John Hopkins University	853 620
Massachusetts Institute of Technology	413 098
Stanford University	410 309
Cornell University	363 511
University of Pennsylvania	333 477
Harvard University	306 100
Duke University	282 388
Washington University	269 550
University of Southern California	268 806
Columbia University	267 007

3. Българската традиция в либералното образование

Днес няма спомен за развитието на либералното образование в България във времето преди 1944 г. Очевидно самобитното читалищно движение от Българското възраждане съдържа някои от елементите на *artes liberalis*. По градове и села читалищата са разпространявали с активни форми просвета и култура, осъществявали са допир на много хора до европейската културна традиция, култивирали са елементи на онова, което днес означаваме като *гражданско общество*. В Царство България либералното

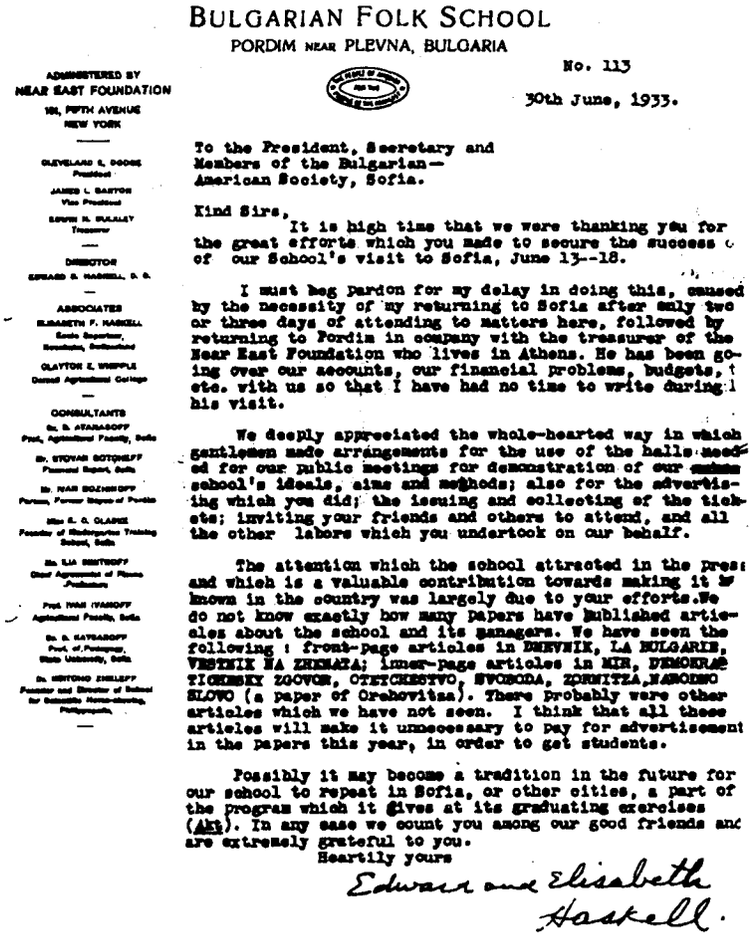

BULGARIAN FOLK SCHOOL
PORDIM NEAR PLEVNA, BULGARIA

ADMINISTERED BY
NEAR EAST FOUNDATION
151, FIFTH AVENUE
NEW YORK

CLEVELAND E. DODGE
President

JAMES L. BARTON
Vice President

EDWIN M. BULLALY
Treasurer

DIRECTOR
EDWARD B. HASKELL, D. D.

ASSOCIATES
ELIZABETH F. HASKELL
Ecole Superieur, Neuchatel, Switzerland

CLAYTON E. WHIPPLE
Cornell Agricultural College

CONSULTANTS
Dr. D. ATANASOFF
Prof. Agricultural Faculty, Sofia

Dr. STOYAN BOTCHEFF
Financial Expert, Sofia

Dr. NIKOLA BOZHKOFF
Parliament, Former Mayor of Pordim

Miss E. C. CLARKE
Founder of Kindergarten Training School, Sofia

Dr. ILIA SMITHOFF
Chief Agronomist of Plevna Prefecture

Prof. IVAN IVANOFF
Agricultural Faculty, Sofia

Dr. D. KAYSAROFF
Prof. of Pedagogy, Sofia University, Sofia

Dr. HRISTOFO ZHELEFF
Founder and Director of School for Domestic Handicrafts, Philippopolis

No. 113

30th June, 1933.

To the President, Secretary and
Members of the Bulgarian—
American Society, Sofia.

Kind Sirs,

It is high time that we were thanking you for the great efforts which you made to secure the success of our School's visit to Sofia, June 13--18.

I must beg pardon for my delay in doing this, caused by the necessity of my returning to Sofia after only two or three days of attending to matters here, followed by returning to Pordim in company with the treasurer of the Near East Foundation who lives in Athens. He has been going over our accounts, our financial problems, budgets, etc. with us so that I have had no time to write during his visit.

We deeply appreciated the whole-hearted way in which gentlemen made arrangements for the use of the halls needed for our public meetings for demonstration of our school's ideals, aims and methods; also for the advertising which you did; the issuing and collecting of the tickets; inviting your friends and others to attend, and all the other labors which you undertook on our behalf.

The attention which the school attracted in the press and which is a valuable contribution towards making it known in the country was largely due to your efforts. We do not know exactly how many papers have published articles about the school and its managers. We have seen the following : front-page articles in DNEVNIK, LA BULGARIE, VESTNIK NA ZHENATA; inner-page articles in MIR, DEMOKRAT TICHEMSKY ZOOVOR, OTECHESTVO, SVOBODA, ZORNITZA, NARODNO SLOVO (a paper of Orehovitsa). There probably were other articles which we have not seen. I think that all these articles will make it unnecessary to pay for advertisement in the papers this year, in order to get students.

Possibly it may become a tradition in the future for our school to repeat in Sofia, or other cities, a part of the program which it gives at its graduating exercises (Akt). In any case we count you among our good friends and are extremely grateful to you.

Heartily yours

Edward and Elizabeth Haskell.

Факсимиле на писмо от Bulgarian Folk School. Pordim near Plevna, Bulgaria, 30th June, 1933, с подпис на Edward and Elizabeth Haskell (оригиналът е собственост на автора)

образование има своите блестящи примери. Някои от тях копират американската традиция, чиито носители са видни американци – педагози, приятели на България. Тук аз искам да върна към живот двама от тях – Едуард и Елизабет Хаскел (Edward B. Haskell, Elizabeth F. Haskell), създатели на една типична за *artes liberalis* институция – Селският народен университет (Bulgarian Folk School) в Пордим, Плевенско.

Кои са Едуард и Елизабет Хаскел? Д-р Хаскел е син на Хенри Хаскел, сподвижник на именития Гладстон в борбата им за освобождение на българския народ от чуждо владичество. В Македония д-р Хаскел е живял повече от 20 години, участвайки морално и материално в Илинденското въстание и подпомагайки разореното от турците българско население. През 1910 г. д-р Хаскел основава в Солун земеделско-промишлено училище. През Първата световна война, по мандат на нашето правителство, той заминава за Америка, където със сказки, статии и срещи с отговорните фактори на Щатите, включително и с президента Уилсън, защитава българската национална кауза. През 1923 и 1924 г. той е учител в прочутата Американска мъжка гимназия в Самоков, чийто директор е след 1925 г. Тук той развива незапомнена дотогава социална и културна дейност между самоковското население. Със свои средства той издържа ученици и студенти от Самоков и околията. Д-р Хаскел е между основателите на Американския колеж в София. Той обаче не е привърженик на елитарното образование за избраници. Затова заедно със съпругата си Елизабет Хаскел (Ecole Superieur, Neuchatel, Switzerland) заминава отново за Америка, за да съберат средства за Селския народен университет в Пордим. Това либерално училище е факт след 1928 г. с финансовата подкрепа на Clayton E. Whipple, Cornell Agricultural College и Near East Foundation, 151, Fifth Avenue, New York. В едно писмо на д-р Дж. Табаков от 25. IV. 1933 г. делото на семейство Хаскел е оценено по следния начин: *"Селският народен университет е едно епохално и велико дело, един паметник и пример на любов, самопожертвувателност и служба на един беден, но благороден народ, каквито никой чужденец не е оставял в нашата история и действителност"*.

Консултанти в дейността на Bulgarian Folk School са професорите на Софийския университет д-р Д. Атанасов и д-р И. Иванов от Агрономическия факултет и педагогът д-р Д. Кацаров. В тази група са още Стоян Бочев, финансов експерт, Иван Божков, земеделец, бивш кмет на с. Пордим, Е. С. Klarke, основателка на Kindergarten Training School, София, Илия Димитров, главен агроном на плевенската община, д-р Нейчо Желев, Пловдив. В един апел за подпомагане народополезната дейност на семейство Хаскел в Пордим е описана и съпътстващата работата на училището дейност: болница с 10 легла, ясли за 15 бебета, детска градина с 35 – 40 малки деца, възпитавани 6 часа всеки ден от учителка-педагожка, практическо земеделско-домакинско училище с 50 слушатели, безплатни медицински услуги с лекар и сестра за околните села, безплатно електрическо осветление за цялото село от училищната електрическа централа, множество сказки, забави и посещения на видни европейци, американци и българи. Този

апел е подписан от следните лица: В. Петрова, художничка, Д. Георгиев, кандидат юрист, В. Манафова, актриса, М. Ляпчев, доктор по политическа икономия, Р. Бановска, студентка английска филология, Г. Табаков, кандидат лекар, К. Рашева, студентка английска филология, Хр. Янев, общественик, Л. Джендов, студент медик, и В. Ичков, студент юрист. Това изброяване на толкова различни хора, някои съвсем млади, иде да покаже, че преди 70 и повече години гражданското общество в България е неоспорим факт.

Заключение

Изграждането и развитието на либералното образование в България вече не търпи никакво отлагане. Обезпокоително е колко много хора, включително и отговорни фактори, нямат представа за същността и целите на либералното образование. А то е важен инструмент за развитие на гражданските и човешките добродетели на един народ. Без гражданско общество дори демокрацията не може да намери своята пълноценна реализация, което остроумно е представено (1953 г.) от Gregor von Rezzori по следния начин: *"Inzwischen hat man auch in Maghrebinien die fortschrittliche Staatsform der Demokratie gewahlt. An die Geschafte der Regirung drangt sich ein Schwarm von Politkern wie* ein Wurf von blinden Ferkeln an die fetten Zirzen einer Sau. Da sie einander haufig ablosen, fordern sie mit der eigenen zugleich die algemeine Wohfahrt". ("Междувременно и в Магребиния бе избрана прогресивната държавна форма на демокрацията. Към правителствените дела се устреми рояк от политици като котило от слепи прасенца към цицките на свинята майка. Тъй като често се сменят, те допринасят по тоя начин освен за собственото си и за всеобщото благоденствие").

• *Българска образователна традиция* •
• *Bulgarian Educational Tradition* •

Даръ отъ автора
With compliments

ПРЕДИ ДА Е СТАНАЛО КЪСНО. 3. РЕФОРМАТА В СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ*

Б. В. ТОШЕВ, Софийски университет „Св. Климент Охридски"

1. Увод.

Твърди се, че образованието е между най-консервативните обществени системи. В последните 20 години то обаче е обект на дълбоки промени и тези процеси засягат почти целия свят. Причината за тези реформи е в съществените промени в света в политико-социален план на фона на сериозни демографски изменения във възрастовата структура на населението, заедно с процесите на глобализация и революционното развитие на информационните технологии — явления, които заличиха границите между отделните държави и създадоха условия за изграждане на общ европейски и дори световен пазар на работната сила. Едно общество, основано върху знанието (knowledge-based society) [1], без държавни граници, със сходни квалификации и конкурентноспособност на пазара на работната сила, не би могло да се изгради в рамките на традиционните национални образователни системи. Специален случай са бившите комунистически държави — известно е, че образователната система на тоталитарната държава не би могло да запази своята приложимост при друго обществено-политическо устройство на съответната страна [2].

Да се обхване реформата на средното образование в отделните страни в нейната пълнота и специфични особености изглежда непосилна задача. Вероятно най-просто е да се каже, че основната стратегия е към централизиране на образователната политика и децентрализиране на отговорностите по нейното прилагане [3]. Основен елемент на образователната политика

*Димитров, Д., Б.В. Тошев. Преди да е станало късно. 1. Реформата във висшето образование, *Стратегии на образователната и научната политика*, 9(2), 1 (2001); Б. В. Тошев.Преди да е станало късно. 2. Либералното образование в България, *Наука*, 11(4), 8 (2001).

са държавните стандарти, които трябва да осигурят равни учебни условия за всички училища, а на всички ученици чрез тях се гарантира модерно и съобразено с потребностите на обществото учебно съдържание [4]. Като нормативна перспектива теорията на стандартите препоръчва те да станат критериите за оценяване постиженията на учениците. В Америка обаче теорията и практиката на оценяването и тестовете обикновено предшества стандартите за учебно съдържание [5]. Със създаването на стандартите обаче тестовите системи търпят непрекъснато усъвършенстване. От друга страна вече се води дискусия дали чрез стандартизираните тестове за постижения би могло да се правят изводи за качеството на преподаване в дадено училище [6].

Стандарти от горния тип вече има и в българското средно образование. Въз основа на тях са разработени учебни програми за задължителната и профилираната подготовка за отделните културно-образователни области, които са структурирани еднотипно в следния ред: ядра на учебното съдържание, очаквани резултати на ниво учебна програма, очаквани резултати по теми, основни нови понятия, контекст и дейности, междупредметни връзки [7]. Въз основа на тях вече са написани и ще се пишат нови учебници. Темата за българските учебници в пълнота ще бъде разгледана другаде, а сега само ще отбележим, че, както показва световният опит, въвеждането на стандарти изисква дълъг период от време, когато в научната периодика тече интензивна професионална дискусия относно тяхното качество и целесъобразна конструкция. Такава дискусия, ангажираща учителството и научно-образователните среди, у нас още няма.

Несъмнено нормативният дял от реформата на средното образование е от важно значение, което обаче не бива да се преувеличава, защото успехът на всяка учебна дейност се определя в крайна сметка от личността и качествата на учителя и от състоянието и манталитета на учителството изобщо. Тази основополагаща идея още в годините преди Освобождението е давала своите плодове [8], а формираното на нейна основа учителство е могло да бъде характеризирано (1925 г.) по следния начин: „[Тружениците на просветното дело] бяха възвишени родолюбци и учители, фанатизирани жреци, за които училището бе олтар, гдето те свещенодействаха, вдъхновявани от култа към народните идеали и отечествените интереси“ [9].

Настоящата статия предлага анализ на следните въпроси: 1) Преценка на състоянието на българското учителство може да се направи, ако се разполага с държавен стандарт, който има смисъл на подробен списък от компетенции, които трябва да притежават учителите по различните учебни дисциплини (§ 2). В приложение е дадена съкратена версия на американския държавен стандарт за учители по природните науки; 2) Отбелязва се обезпокоителният факт на съществуване на две антагонистични паралелни сис-

теми с едни и същи участници — официалната образователна мрежа и мрежата на частните учители (§ 3); 3) Предлага се смяна на образователния модел на подготовка на българските учители с възстановяване в подходящ вид статута на „стажантския институт" (§ 4); 4) Накрая накратко е разгледан въпросът за квалификационната дейност сред учителите, тяхното обучение през целия живот и ролята на държавата при реализацията на тези дейности (§ 5).

2. Липсващият стандарт.

Проектонаредбите за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование на образователно-квалификационните степени „специалист", „бакалавър" и „магистър" наскоро бяха публикувани [10]. Това би трябвало да бъде нормативната база на образователния модел на широкопрофилната подготовка, който би трябвало да замени прилагания досега модел на тесните специализации и квалификации [11]. Такива документи вероятно ще имат преходно значение. Те всъщност представляват рамката, в която висшите училища ще изграждат своите учебни планове. Те биха били от полза за висшите училища, които нямат опит по изграждането на широкопрофилни специалности и биха подпомогнали дейността на Националната агенция по оценяване и акредитация по преценката на предлаганите програми. Липсващият за условията на България стандарт всъщност е най-важният, защото той е списък от умения и компетенции, които трябва да притежават специалистите с висше образование. Това е основополагащ документ за всяко висше училище, което подготвя такива специалисти. В структурно отношение тези стандарти обикновено включват: общ списък от компетенции, средства за постигането им, практически знания и умения, свързани с източниците на информация (библиотеки, електронни носители, Интернет), възможности за писмена и устна научна комуникация и познаване принципите на научната етика. Специално списъците от компетенции, които трябва да притежават учителите, обикновено са групирани в разделите *изява* (performances), *знания* (knowledge) и *нагласа* (dispositions). Разработването на такива документи у нас още не е започнало и тяхното изграждане и прилагане, както показва световната практика, ще отнеме значителен период от време. В приложение тук е даден съкратен вариант на американския национален стандарт за учители по природните науки (teachers of science). Ако нашите учители по химия и образователните специалисти разгледат внимателно този документ, вероятно ще възникнат съмнения дали прилагания десетилетия у нас модел на подготовка на учители с висше образование е адекватен на съвременните образователни тенденции. Впрочем такъв тип документи дават възможност и за количествена преценка на състоянието на учителството в дадена страна.

3. Две образователни системи и сблъсъкът между тях.

Сред широки слоеве от населението изглежда трайно е утвърдено впечатлението, че в близкото минало България е имала добра образователна система, която сега е в разруха, поради недоимъка на средства, лошото и нередовно заплащане на учителския труд и „експериментите с образованието на министри, кабинети и отделни чиновници" (напр. [12]). Може да се чуе и друго мнение, че нашата образователна система все пак е добра — иначе нашите специалисти нямаше да бъдат така радушно приемани в Западна Европа и Америка. Когато се говори за състоянието на една система, трябва да се помни, че то се определя от средните стойности на съществени за системата величини. Ако става дума за ученици, природен закон е да има ученици с всякакви качества. Всяка образователна система при всякакви условия ще подготвя отлични ученици, които ще печелят олимпиади и ще имат възможности за реализация в различни сфери, без това да може да се припише като достойнство на училището или университета, където те са учили. Истината е, че от доста време българската образователна система е под заплаха, поради оформянето на една паралелна на официалното образование система [13]. Едната система е официалното образование. Нейна сянка е системата на частните учители. Участниците в двете системи са едни и-същи, но системите са в непрекъснато противоречие. Създадено е трайното убеждение, че успех гарантира единствено системата на частните учители. Има сведения, че някои учители, обикновено тези, които сами дават частни уроци срещу заплащане, защитават пред родители и ученици нуждата от допълнителна подготовка вън от училище. Размерите и финансовите очертания на тази дейност са трудно оценими, но във всеки случай българското общество отделя значителни парични средства, за да поддържа индустрията на частните учители. Именно частните учители са между най-яростните противници на всички нововъведения в учебната практика, които в някаква степен биха обезмислили тяхната дейност. Някои са готови да оправдаят съществуването на тази втора образователна система на основата на погрешното убеждение, че съществува образователен пазар с образователни услуги, които се подчиняват на пазарните принципи. Това е вярно в някаква степен за дейности, чрез които се осигуряват определени умения и се задоволяват лични потребности в желани области като шев и кройка, машинопис, стенография, компютърна грамотност, управление на автомобил и всички други, които не се удостоверяват с дипломи за образователни степени, а завършват с някакви, най-често нерегламентирани от държавата свидетелства. Няма пазарни принципи в официалното образование, защото то **не** е стока, а публично благо, което ангажира освен личния и обществения интерес и затова задължение на държавата, като изразител и гарант на обществения интерес, е да упражнява контрол и да създава усло-

вия за неговото хармонично развитие [14].

Ясно е, че това пагубно за обществото явление има място, когато официалното образование не може да изпълни в пълен размер поставените образователни цели. Общественият организъм ще бъде запазен, ако държавата бързо намери начини за освобождаване на официалната образователна система от нейната задушаваща сянка.

4. Смяна на модела на подготовка на българските учители.

Учители с висше образование по правило се подготвят по два различни начина. Единият предполага студентите чрез 4-годишно широкопрофилно обучение да станат специалисти в определени научни области — химия, физика, математика и т.н., след което тези от тях, които имат нужната мотивация да станат учители, получават с допълнително обучение всичко необходимо за това— методика на преподаването, психология, педагогика, практикуми, практики в реални училищни условия. Така са подготвяни гимназиалните учители на Третото българско царство, а институцията, която се е занимавала с това е означавана като „стажантски институт" [15]. Организацията и методичната дейност на стажантския институт в областта на химията заслужават специално внимание и ще бъдат обект на друго изследване. Тук ще отбележим само, че кандидат-учителите са имали 24 часа седмична заетост, техните общи курсове са били: увод във философията, обща психология, теория на възпитанието, дидактика, училищна организация и училищно законодателство, специалната подготовка е включвала методика на първата, втората (и често третата) специалности (най-често химия, физика и естествена история), а практическата подготовка се е постигала чрез: хоспитиране, практика в училище, общи беседи, семинарни упражнения по всички учебни предмети, участие в конференции и други научни изяви, методика и техника на опита.

В България, обаче, в условията на тоталитарната държава и чак досега, е възприет друг модел на подготовка на учители. Има специализирани педагогически висши институти, сега вече именувани университети, с многобройни педагогически специалности със срок на обучение 5 години, а сега 4 години, като последната пета година се означава като „магистърска". Докато специалистите по предучилищна и начална училищна педагогика могат да получат степента „магистър", то тази степен е недостъпна за българските гимназиални учители, които се подготвят в дублетни педагогически специалности от групата на „Педагогика на обучението по" [16]. Този модел на подготовка на учители има сериозни и задълбочаващи се недостатъци и днес той изглежда напълно е изчерпал своите възможности [13]. Широкопрофилната подготовка със специализация на по-късен етап е за предпочитане пред ранното профилиране, когато личният избор може да се окаже

неподходящ. Впрочем при действащата система често няма и личен избор, а студентите попадат там, където позволяват постигнатите при кандидат-студентските изпити резултати. Тесните специалисти са трудно адаптируеми към съвременната динамика на пазара на работната сила. Не може да се очаква добро ниво на подготовка в една учителска колегия, формирана чрез отрицателна селекция, както на студентите, така и на техните преподаватели. Известно е, че в учителските специалности се насочват студенти с по-малки възможности, а най-изявените в научно отношение преподаватели се ориентират към преподаване в по-престижни специалности. Може да се открие и връзката на тези процеси с подчертаната феминизация на българското учителство. Формирането на еднополови професионални колективи до голяма степен предопределя техния неуспех [13]. Тъй като дублетните специалности вече са 4-годишни, това време явно е недостатъчно за задълбочена подготовка в три научни области — едната наука, другата наука и науката образование. Там, където има стремеж за запазване качеството на подготовка, съответните специалности се преценяват като трудни и от тях има отлив от кандидат-студенти.

Ролята и мястото на учителството в развитието на обществото придобиват нови измерения в последните години и затова дискусията за бъдещето на учителската професия в чужбина е особено интензивна [17-20]. У нас трябва да се разбере, че незабавната смяна на образователния модел с отказ от повечето педагогически специалности на бакалавърско ниво и развитие на подходящи магистърски програми, реализирани в система, аналогична на „стажантския институт", е първата мярка, чрез която ще започне формирането на една бъдеща, модерно подготвена, с чисто обществено съзнание и ясна мотивация, нова българска учителска колегия.

5. Поддържане квалификацията на учителите.

Добрата университетска подготовка е необходимо, но недостатъчно условие за поддържане качеството на учителската колегия в нейната цялост. Известно е, че процесите на деквалификация с времето се развиват бързо, особено при наличието на неблагоприятна социална среда. Затова дълг на държавата е да организира по най-добрия начин квалификационната дейност сред учителите и да осигури тяхното ефективно обучение през целия им служебен живот. Този въпрос е толкова важен и неудачните решения досега са толкова много, че тук ще се ограничим само с неговото маркиране, а в пълнота той ще бъде разгледан другаде.

Наскоро в *University Business* се появи статията „Who Will Teach the Teachers?" [21]. Такъв въпрос има място и у нас. Доволни ли сме от научната квалификация на преподавателите в методическите катедри, тези катедра в каква степен са в сътрудничество с катедрите по научните дисциплини,

има ли добра връзка между методичните катедри и звената, занимаващи се с квалификационна дейност (бившите институти за усъвършенстване на учители), в каква степен нашите образователни специалисти с научните си резултати са познати в световната образователна научна област, достатъчни ли са техните публикации в специализираната научна периодика, която е част от световната система за реферирane, индексиране и оценяване [22]. Няма съмнение, че заедно с въвеждането на нов модел на подготовка на бъдещи учители, трябва съществено да се реорганизира под контрола и със средства на държавата квалификационната дейност сред действащите учители. Тези два елемента са основни за реформата на българското средно образование, в чието нормативно осигуряване (standards-based reform) българските отговорни фактори имат постигнат частичен успех.

6. Заключение.

„There is a gap between a whole range of politically driven school reforms enacted in recent years and the attitudes and practices of many of the professors who train the teachers who are supposed to implement them... The political reformers and ed school professionals never even talk to one another. If you want to know why teacher education in America is in trouble, this isn't a bad place to start" [21], p. 30. Тази бележка е от особена важност, защото всяка реформа, най-вече в образованието, може да разчита на успех само в условията на непрекъснат диалог на тези, които я провеждат, с онези, към които тя е насочена — учители, ученици от горните класове, техните родители и близки, отговорните фактори в други сектори, цялото общество. Впрочем в специализираната литература вече е отбелязано, че „Demographic changes are leading not only to a smaller proportion of youth in the population, but also to a steadily larger and more active group of older adults with their constellation of demands on education and society" [3], стр. 17. В България тази група също има вече своите отчетливи прояви, тя трябва да бъде идентифицирана и сред нея трябва да се води последователна разяснителна дейност. Оставена без контрол тази група може да ерозира общественото мнение в нежелана посока.

Реформата на българското средно образование е част от обективните процеси и закономерности в сферата на образованието в Европа и света и вече е време тя да навлезе в своята решителна и съществена фаза.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Berggreen-Merkel, I.**, Towards a European Educational Area, *Eur. J. Educ. Law & Policy*, 3, 1 (1999).

2. **Тошев, Б.В.**, Образованието в криза, *Философски вестник*, бр. 13, 1998, с. 3.

3. **Hopkins, D., B. Levin**, Goverment Policy and School Development, *School Lead-*

ership & Management, **20**, 15 (2000).

4. **Smith, M., J. O'Doy**, Systemic School Reform. In: Fuhrman, S., B. Mallen (Eds.), *The Politics of Curriculum and Testing*, Folmer Press, Bristol, 1991, p. 233.

5. **Firestone, W.A., G. Gamilli, M. Yurecko, L. Monfils, D. Mayrowetz**, State Standards, Socio-fiscal Context and Opportunity to Learn in New Jersey, *Education Policy Analysis Archives*, **8**, No. 35, 2000.

6. **Bauer, S.C.**, Should Achivement Tests Be Used to Judge School Quality? *Education Policy Analysis Archives*, **8**, No. 46, 2000.

7. *Учебни програми за задължителна и профилирана подготовка. Част I, II и III*, ГРПИ — МОН, С., 2000.

8. **Касабов, П.Г.**, *Методика на училищната дисциплина*, С., 1893.

9. **Борис III**, За габровската гимназия, *Просвета*, 9(1-2), 115 (1943-1944).

10. **Димитров, Д.** (ред.), *Висше образование 2001. Том II*, МОН, С., 2001, с. 353-359.

11. **Тошев, Б.В.**, Смяна на образователния модел: от тесните специализации и квалификации към широкопрофилната подготовка. Реформата във висшето образование 2001-2005 г., *Химия*, **10**, 43 (2001).

12. Редакционен коментар във в. *Стандарт* от 18 септември 2001 г.

13. **Тошев, Б.В.**, В: *Образованието в България — предизвикателства в началото на 21 век*, Американска агенция за международно развитие, С., 2000, стр. 59.

14. *Towards the European Higher Education Area. Communique of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001* (вж. **Тошев, Б.В.**, *Химия*, **10**, 147 (2001)).

15. Правилник за стажантския институт, *ДВ*, бр. 189 от 1939 г.

16. Държавен регистър на образователно-квалификационни степени по специалности във висшите училища, *ДВ*, бр. 24 от 1997 г.

17. **Darling-Hammond, L.**, Who Teaches and Why: Dilemmas of Building a Profession for Twenty-First Century Schools, In: Sikuta, J. et al (Eds.), *Handbook of Research Teacher Education*, Macmillan, N.Y., 1996, p. 67.

18. **Cochran-Smith, M.**, Teaching for School Change: Toward a Grounded Theory of Teacher Education, In: Hargreaves, A. et al (Eds.) *The International Handbook for Educational Change*, Kluwer, 1998.

19. **Kanstoroom, M., C. Finn**, *Better Teachers, Better Schools*, Thomas B. Fordham Foundation, Washington, 1999.

20. **Cochran-Smith, M.**, The Future of Teacher Education: Framing the Questions that Matter, *Teaching Education*, **11**, 13 (2000).

21. **Schrag, P.**, Who Will Teach the Teachers, *University Business*, July/August 1999, p. 29.

22. **Димитров, Д., Б. В. Тошев**, Преди да е станало късно. 1. Реформата във висшето образование, *Стратегии на образователната и научната политика*, 9(2), 1 (2001).

АМЕРИКАНСКИ СТАНДАРТ ЗА УЧИТЕЛИ ПО ПРИРОДНИ НАУКИ

Стандарт 1. Учителят разбира основните понятия, владее средствата за изследване, познава историята и същността на природните науки и може да изгради навици за учене у учениците, които ще позволят различните аспекти на природните науки да се изпълнят със съдържание.

Стандарт 2. Учителят знае как учениците да изучават природните науки и създава условия за тяхното интелектуално, социално и лично развитие.

Стандарт 3. Учителят осъзнава, че учениците имат различен подход при обучението по природните науки и затова при преподаването се приспособява към тези разлики.

Стандарт 4. Учителят владее и използва разнообразни стратегии на преподаване, за да стимулира развитието на учениците към осмисляне на понятията, изграждане на изследователски умения и склонност към природните науки.

Стандарт 5. Учителят използва същността на индивидуалната и груповата мотивация и поведение за създаване на подходяща атмосфера за обучение по природните науки, която да стимулира положителните социални отношения и активното участие в учебния процес.

Стандарт 6. Учителят владее и използва различни техники на общуване за поощряване на справедливостта, интересите, сътрудничеството и взаимопомощта в клас.

Стандарт 7. Учителят планира съдържателен учебен процес, базиран на познанията му в науката, усетът към учениците, съобразно с учебната програма и учебните цели.

Стандарт 8. Учителят познава и използва разнообразни, достоверни и справедливи методи за оценяване и чрез тях осигурява непрекъснатото интелектуално, социално и лично развитие на учениците.

Стандарт 9. Учителят е мислещ практик, който непрекъснато оценява ефекта от избрания подход върху другите и активно търси възможности за професионалното си израстване.

Стандарт 10. За да подпомага процеса на обучение на учениците и тяхното благополучие, учителят поощрява контактите с учениците и техните семейства, с колеги и с всички други, които имат някакво отношение към този въпрос.

Стандарт №	Изява	Знания	Нагласа
1	13	26	14
2	4	7	4
3	8	7	4
4	7	7	3
5	5	5	6
6	5	4	4
7	4	5	4
8	9	5	6
9	4	3	6
10	5	6	6

Брой изисквания в областите „Изява", „Знания" и „Нагласа" за стандарти № 1-10.

Забележка: За пълния текст вж. http://www.state.in.us/psb/Standards/science.htm

BEFORE IT'S TOO LATE. 3. THE REFORM OF SECONDARY EDUCATION

The present state of the secondary education in Bulgaria has been analyzed. The existence of two antagonistic educational systems has been recognized: the official one and its shadow, the net of the private teachers. The reasons for this situation have been discussed and measures for overcoming the negative consequences resulted have been proposed. The following topics are considered: i) The secondary education legislation — educational requirements for teaching content, the new curricula of compulsory and advanced studies. The missing document is the state standards for the Bulgarian teachers as lists of competencies, knowledge and skills; ii) By analyzing the American standard for e.g. teachers of science, the necessity of changing the present educational model for teachers training, has been proved. The former Bulgarian experience of the Third Bulgarian Kingdom has been exemplified by the so called *stazhantski institut* (institute for teachers training); iii) The problem of the additional qualifying activity of the teachers and the role of the state for the constant improvement of their teaching abilities is also considered.

✉ **Prof. Dr. B. V. TOSHEV**
Department of Physical Chemistry, University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1126 Sofia, BULGARIA
toshev@chem.uni-sofia.bg

ПРЕДИ ДА Е СТАНАЛО КЪСНО. 4. МАКДОНАЛДИЗАЦИЯ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Б. В. Тошев*

1. Увод

Настоящата серия от статии съдържа анализ на съвременното състояние на българската образователна система, посочва обстоятелства и белези, които не са за пренебрегване, предлага на основата на световния опит мерки, отлагането на които би поставило българското образование под заплаха. След статиите за реформата на висшето образование [1], необходимостта от изграждане на система на либералното образование [2] и за реформата в средното образование [3] сега е ред на представянето на основните белези на едно явление, което в Америка и Западна Европа отдавна има своите прояви, но което едва преди няколко години получи своята теоретична интерпретация. Днес то се означава с термина „макдоналдизация на висшето образование", който бе въведен в обръщение след получилата сред научната колегия особена популярност книга на Ритцер „Макдоналдизация на обществото" [4], която развива по-старите идеи на Макс Вебер за рационализма. Скоро след това в специализираната литература се появиха статии за цената на макдоналдизацията на висшето образование в някои от университетите на Далечния изток [5, 6], а през лятото на 2001 г. в Кент, Великобритания, се проведе конференция на тема „Макдоналдизация на висшето образование" [7].

В настоящата статия най-напред се описват основните белези на процеса на макдоналдизация, който в развитите страни засяга всички обществени сектори и в крайна сметка има относително бавен дехуманизиращ и деградиращ ефект. За страни с ограничен стопански ресурс и изтощен човешки потенциал опитът за макдоналдизация ще ускори обществената деградация; за такива страни по-правилно е този термин да се замени с познатия от ранния социализъм термин „ширпотреба".

Макдоналдизицията в образованието означава, че образованието е стока и следователно прилагането на пазарните принципи в образователните системи е допустимо. Тази статия отхвърля категорично това предположение. Макдоналдизацията на средното образование е самостоятелна тема, която ще бъде разгледана другаде. Тук ще бъде посочено само, че принципите на макдоналдизацията изискват училищата да бъдат големи (този процес на окрупняване у нас се означава като „оптимизация на училищната мрежа"), докато оптималният размер на училище, следващо принципите на творчеството и диалога (creativity and inquiry) не надхвърля 175 - 200 ученици [8].

* ***Борислав В. Тошев**. Професор, доктор на химическите науки, б. зам.-ректор на СУ „Св. Климент Охридски", б.зам.-министър на образованието и науката.*
E-mail toshev@chem.uni-sofia.bg

2. Макдоналдизация на висшето образование

По Ритцер [4] макдоналдизацията засяга всички обществени сектори и човешкия живот и има четири основни белези: *ефективност* (efficiency), *предсказуемост* (predictability), *изчислимост* (calculability) и *контрол* (control). Наистина изглежда разумно всяка човешка дейност да се подчинява на такива правила, но за съжаление не може да се установи дозата, в която те трябва да се прилагат. *Ефективност* означава намиране на оптималния път за постигане на търсения резултат. Специалната дидактика изследва и предлага такива пътища в конкретните случаи. В по-ново време въвеждането на тестовото изпитване вместо устните и писмените изпити също е насочено към повишаване ефективността на обучението. Макдоналдизацията обаче е с „ненаситен апетит" [8] и скоро след прилагането на такива подходи отрицателните последствия стават факт. Често усилията да се повиши ефективността водят до нейното намаляване, или, както още е отбелязано от Вебер, онова, което е въведено, за да бъде рационално, всъщност се оказва ирационално. Подобни опасности крие и контролът при реализацията на учебната дейност. Несъмнено развитието на системите за оценяване и акредитация на висшето образование [9] са свързани с неговата масовизация [1]. Бързо се утвърди впечатлението, че вече има нов бизнес - мениджмънт на висшето образование, чрез който може да се осигури получаването на качествен краен образователен продукт. Това обаче води до засилващ се бюрократизъм и формализъм, до влошаване и дори изчезване на връзката преподавател – студент и появата на вътрешни филтри у студентите за оценка на ефективността на учебния процес (обикновено това, което е трудно се преценява от студенти и родители като ненужно и безполезно – *„защо „децата" ще учат неща, които няма да им потрябват в живота")*. Пагубно е, когато обучаващите се започнат да се държат като клиенти – те искат да получат някакъв продукт, израз на който е съответната диплома и това трябва да стане с най-малко усилия, бързо и с най-малко вложени средства. Според Ритцер „резултатът от макдоналдизацията на висшето образование е разочарованието от образованието с неговите сменящи се консуматори, които е трудно да бъдат привлечени и още по-трудно да бъдат задържани" [10].

3. Образованието не е стока

Несъмнено макдоналдизацията на полето на предприемачеството (индустрия и търговия) дава добри резултати. Прилагането на неговите принципи към системи, които само по външни белези се приближават към системите на бизнеса, води до отрицателни ефекти. В полето на духа най-общо ефектът е към дехуманизиране на обществото и намаляване на неговите творчески възможности [4].

Прилагането на пазарните правила в системата на образованието е недопустимо. Този факт е обсъждан широко в специализираната литература. Тук ще бъдат използвани аргументи в полза на горното твърдение, които са почерпени от скорошната книга на Бирнбаум „Manadgement Fads in Higher Education" [11].

"Аз имам две кучета и три котки. Всички те имат козина, четири крака и опашки. Тяхната физиология и биохи-

мия са подобни... Но тяхното поведение е различно...Защо котката не може да бъде като кучето?... Защо университетът не може да бъде като бизнеса?...Много предприемачи мислят, че колежите и университетите биха станали по-ефективни и продуктивни, ако внедрят практики от бизнеса. Много от академичната колегия мислят, че мисията на университета е друга и висшето образование няма какво да научи от бизнеса... Университетите и стопанските единици са различни организации".

Такава гледна точка е преобладаваща в страни, където единството между научните изследвания и преподаването е запазено. Това единство е в основата на университетската идея [1]. В страни, в които научният сектор не е развит в достатъчна степен или в страни в преход, където образователните цели не са избистрени с нужната пълнота, части от академичната колегия също са подвластни на заблудите на макдоналдизацията. За това има многобройни свидетелства. Най-ярките привърженици на пазарните подходи в образованието обикновено са хора с академични степени, но с незначителни собствени научни резултати, които в условията на масовизация на висшето образование са получили убеждението, че образованието би могло да бъде доходоносен бизнес.

Без претенции за пълнота тук ще бъдат посочени някои от съществените различия между институциите на образованието и на бизнеса. И двата типа формации предлагат стоки и услуги, създават ресурси и са средища на висока компетентност в полза на консуматорите. Тяхното функциониране изисква външна подкрепа. Университетът, обаче, не е фирма. Той няма собственици и неговата дейност не носи печалба, откъдето идва възможността да не търси максимална ефективност в реализацията на своята дейност. Университетите действат в един „пазар", където хората често не знаят какво „купуват" и повечето от тях могат да оценят стойността на полученото едва след години. И „консуматорите", и „мениджърите" тук се ръководят в по-голяма степен от идеални подбуди, отколкото от желанието за печалба. Всички „консуматори" получават някаква финансова подкрепа от държавата и от техните близки и всичко се „продава" на по-ниска цена от реалната стойност на тези „продукти". Академичната колегия често е средище на вътрешни противоречия и личностни конфликти, а части от академичните институции обикновено имат различни интереси, което създава напрежение между тях. Чувството на единоначалие е чуждо на академичните преподаватели. По правило дейността на академичните ръководства се оспорва и критикува. Всяка фирма, поставена при такива условия, бързо ще преустанови своята дейност. Университетът обаче не е фирма.

На 18 и 19 май 2001 г. в Прага се проведе среща на европейските министри, отговарящи за висшето образование и подписали Болонската декларация за създаване на общо европейско образователно пространство [12]. На тази среща представителите на студентските съюзи в Европа се обявиха против макдоналдизацията на висшето образование чрез категоричните твърдения: *„Студентът не е клиент; Образованието не е пазар; Университетът не е супермаркет"*. Образованието е **публично благо**, което ангажира освен личния и обществения интерес, и затова задължение на държавата, като изразител и гарант на обществения интерес, е да упражнява контрол и да създава условия за неговото хармонично развитие. Образованието е

връзка – връзка между обучавани и обучаващи, чрез която следващите поколения имат възможността да осмислят опита на предходните поколения, с което се създават условия за получаване на нови резултати, които маркират пътя на човечеството в бъдещето. Именно това усещане за взаимосвързаност и зависимост между ученици и учители формира чувството на почит и благодарност, което е в основата на училищната дисциплина [13]. Образователните институции имат устойчивост, получена чрез възпроизводство на техните успешни форми през вековете. Разликата между фирмите и университетите е отражение на различните технологии и практики, които те използват и тази разлика трябва да бъде запазена, защото тя отговаря на очакванията на обществените групи, към които тези човешки формации са насочени [11].

4. Мерки срещу макдоналдизацията на висшето образование

Образованието е с йерархическа структура. Започва се от най-простото – добър пример е *предметното обучение*. [14] От простото се преминава към сложното, от частните случаи се търси обобщението (индукция) и после от общото отново се анализира частното (дедукция). Основен методичен принцип в изграждането на учебните програми е *системността и последователността*. Успехът на по-високите образователни степени се определя от реализацията на предхождащите. В последните години ангажираните пряко в учебния процес академични преподаватели установяват съществени празнини в гимназиалната подготовка на своите студенти, което затруднява в значителна степен усвояването на университетските курсове. Проявите на функционална неграмотност и липсата на елементарни умения за смятане вече не са единични случаи. Граници, логаритми, тригонометрични функции, обеми и площи на прости тела, основни физични закони са непозната материя за част от студентите от природо-научните специалности и вероятно за голяма част от студентите от хуманитарните специалности. Това обаче внася бутафорен елемент в българското висше образование, защото така или иначе практически всички студенти успяват по някакъв начин да вземат своите изпити. Много преподаватели са склонни да обяснят тези неудачи с разпадните процеси в българското средно образование. Първопричината за това явление може да бъде в напредващата макдоналдизация в образованието с потребителско отношение към учебния процес („*това ми е нужно, това е без значение*"), с което се нарушава неговият нормален ритъм, следващ упоменатия по-горе принцип на системността и последователността. При потребителско отношение мисълта става ленива, което се почувства при бързото внедряване в бита на постиженията на информационните технологии [15]. Системността в обучението страда от съществуването на втората учебна мрежа – тази на частните учители [3]. Информационният баласт в учебните програми и в учебниците е бич за процеса на обучението. Това е типичен белег на макдоналдизационния процес, където количеството се приема за качество [4]. Унификацията, която следва принципа на макдоналдизация, дава среда за вируса на клишетата в учебната практика. Човек има забележителното качество да комбинира по различен начин клишета – матрици, които получава от околния свят. Този процес има

симулативен характер и не носи белезите на анализа и дълбокото мислене. Той обаче е лесен и осигурява на човека измамното чувство на комфорт сред себеподобните в обществото [16].

Според най-новия анализ на проблема [17] вече всички обществени структури и институции са повлияни в значителна степен от процеса на макдоналдизация. Негови проявления могат да се открият в държавните институции, университета, семейството, съвременните комуникации и Интернет, църквата, спортните прояви, порно индустрията... Младите поколения, при които ефектът на подражателството и безкритичността е с по-голямо въздействие, са застрашени в най-голяма степен. Затова при нарушените семейни връзки и неблагоприятната социална среда в резултат на катаклизма на прехода в българското общество, българската младеж изглежда повлияна от процеса на макдоналдизиция в по-голяма степен от останалите възрастови групи и особено от непродуктивната поради възрастта си част от българското население. Ето защо са нужни специални мерки, чрез които да се ограничи макдоналдизицията особено в полето на образованието, защото именно то в значителна степен определя поведението на отделния човек в бъдеще. Без претенции за пълнота тук ще бъдат посочени някои от препоръчваните мерки.

Добро лекарство е организацията на учебния процес на основата на *седемте принципа за добра практика в обучението* (Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education) [18]: 1. Добрата практика стимулира връзката между студенти и преподаватели (Good Practice encourages student-faculty contact); 2. Добрата практика стимулира сътрудничеството между студентите (Good practice encourages cooperation among students); 3. Добрата практика стимулира активното обучение (Good Practice encourages active learning); 4. Добрата практика осигурява бърза обратна връзка (Good Practice gives promt feedback); 5. Добрата практика осигурява бързина на изпълнение на задачите (Good Practice emphasizes time on task); 6. Добрата практика поражда високи очаквания (Good Practice cc mmu-nicates high expectations); 7. Добрата практика почита таланта и поощрява различните начини на учене (Good Practice respects talants and ways of learning). Със съжаление трябва да се признае, че в условията на българското висше училище няма много примери за прилагането на техники и процедури, съобразени със седемте принципа.

Ефикасен инструмент за подчертаване на индивидуалността на всеки студент е специалната грижа за развиване на способностите на студентите за устна и писмена научна комуникация – учебният процес трябва да протича с многобройни писмени работи, включващи обикновени писма, CV, официални документи, конспектиране на научни текстове, есета, доклади, самостоятелни научни публикации [19]. Тази дейност в българското висше училище е пренебрегната в значителна степен. Затова в Проекто-наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование на образователно-квалификационна степен „магистър" се появи текст: „Висшето училище създава условия за развитие на уменията на студентите за устна и писмена научна комуникация, като създава условия и поощрява участието им в научни форуми у нас и в чужбина" [20].

Добро средство срещу макдоналдизацията е връщането към „*one-to-one*

tutorial system" [10]. За развитите страни това изглежда невъзможно, но за България със силно обременените университетски щатове, наследство от прилагания десетилетия съветски образователно-научен модел [1], по-близките връзки между студенти и преподаватели, стигащи до опекунство в учебната и научната работа, биха могли да бъдат осъществени. Студентите трябва да запазят трайни спомени от следването си, а това може да се случи, ако пред тях на катедрите по основните дисциплини са най-ерудираните и широко известни с научните си постижения преподаватели. Стародавна истина е, че престижът на един университет се определя от научната репутация на неговите професори – в миналото и настоящето [1].

5. Заключение

Макдоналдизацията е болест на съвременното общество с неясна прогноза. Бедните и деморализирани общества чрез ефекта на копирането проправят пътя на нейния сурогат - ширпотребата. Поражения на макдоналдизацията в образованието вече се осъзнават. Третирането на студентите като консуматори ги превръща в лица, които чакат подаяния и дори са готови да плащат, за да ги получат. Според Furedi [10] днес може да се получи университетска степен и без да се прочете докрай дори една книга.

В настоящия момент проблемът с макдоналдизацията на обществото показва сходство с проблема на придобитата имунна недостатъчност (СПИН) в медицината. И в двата случая лечението засега е само палиативно. Затова и в двата случая от съществено превантивно значение е информацията и съзнанието за следващите тези заболявания деградиращи ефекти. Такава информационна и предупредителна цел преследва и настоящата статия.

Литература

1. **Димитров, Д., Б.В. Тошев.** Преди да е станало късно. 1. Реформата във висшето образование. - *Стратегии на образователната и научната политика.* 9(2), 1 (2001).
2. **Тошев, Б.В.** Преди да е станало късно. 2. Либералното образование в България. Наука. 11(4), 8 (2001).
3. **Тошев, Б.В.** Преди да е станало късно. 3. Реформата в средното образование. - Химия. 10, 353 (2001).
4. **Ritzer, G.** *The McDonaldization of Society.* Pine Forge Press, Newbury Park, 1993.
5. **Мок, К.Н.** The Coast of Managerialism: The Implications for the 'McDonaldization' of Higher Education in Hong Kong. *J. Higher Educ. Policy & Management.* 21, 117 (1999).
6. **Chan, D., K.H. Mok.** Educational Reforms and Coping Strategies under the Tidal Wave of Marketization: A Comparative Study of Hong Kong and the Mainland. *Comparative Education.* 37, 21 (2001).
7. **Hayes, D., R. Wynyard** (Eds.). *The McDonaldization of Higher Education.* Greenwood Press, Westport, 2002.
8. **Slater, R.** La MacDonaldization de la educacion. *Educacion.* 8, 21 (1999).
9. **Тошев, Б.В.** Оценяване и акредитация - новото явление в университетското образование. *Философски вестник.* бр.14, ноември 1999, стр.2.
10. **Panton, J.** McEducation - and Bits on the Side. *Spiked-Cultire.* 18 July 2001.
11. **Birnbaum. R.** *Management Fads in Higher Education - Where They Come From, What They Do, Why They Fail.* Jossey-Bass Inc., San Francisco, 2000.
12. **Тошев, Б.В.** Към европейското пространство за висше образование. - *Химия.* 10, 147 (2001).
13. **Касабов, П.Г.** *Методика на училищната дисциплина.* С., 1893.
14. **Енев, Д.** *Методика на предметното обу-*

чение. Ръководство за педагогическите и духовните училища, за основните учители и учителки. Д.В. Манчов, Пловдив, 1894.

15. Тошев, Б.В. Размисли за природните науки и научно-техническия прогрес. *ЛП.* 29(6), 61 (1988).

16. Тошев, Б.В. Вирусът на клишетата. - *Химия.* 8, 3 (1999).

17. Ritzer, G. (Ed.). *McDonaldization*: The Reader. Pine Forge Press, Newbury Park., 2002.

18. Chikering, A.W, Z.F. Gamson. *Applying the Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education.* Jossey-Bass Inc., San Francisco, 1991.

19. Panitz, T. *Learning Together. Keeping Teachers and Students Actively Involved by Writing Across the Curriculum.* New Forums Press, Stillwater, 2001.

20. Димитров, Д. (Ред.) *Висше образование 2001. Том II.* МОН, С., 2001, стр. 356.

Пост скриптум

Колко далеч може да се стигне - един пример от България:
http://www.daskalo.net

„Материалите по поръчка се разработват предимно от асистенти от ТУ - София и УНСС. В екипа има също и преподаватели на свободна практика. Това са хора, които вършат това от години. Едва сега обаче излизат в Интернет пространството, за да предложат своите услуги."

Приложение 1

Даскало - търсене на материал

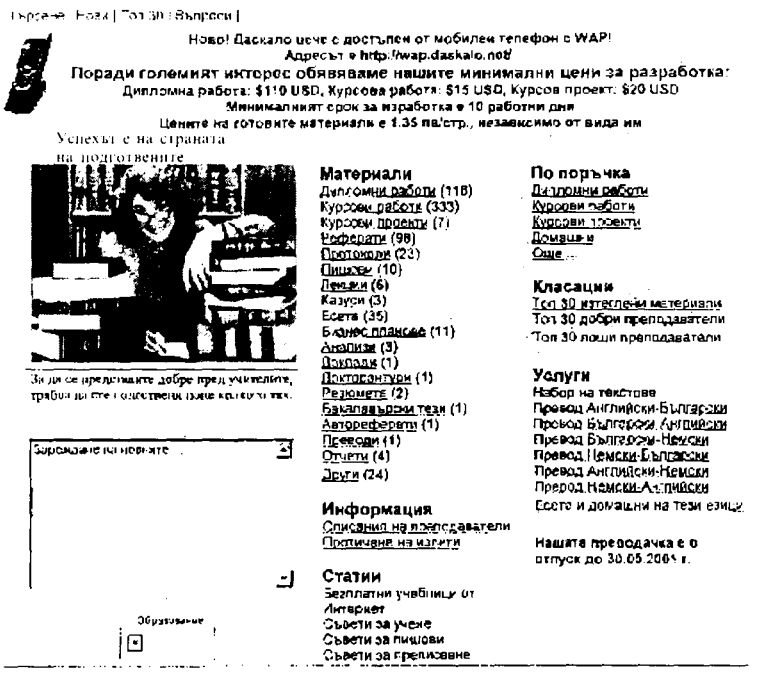

http://daskalo.mybitex.com/Enter.asp

Приложение 2

Даскало - материали по поръчка

Търсене | Нови | Топ 50 | Въпроси

Разработка на материали по поръчка

Екипът на ДАСКАЛО включва топ специалисти за разработка на материали по Ваше желание

В момента нашите специалисти могат да изработят специално за Вас:

- Дипломни работи в областта на икономиката
- Дипломни работи за техническите специалности
- Проекти в областта на телекомуникациите
- Проекти в областта на радиокомуникациите
- Проекти в областта на компютърният хардуер
- Проекти в областта на софтуера
- Проектиране на аналогови и цифрови микропроцесорни системи
- Всичко в областта на Химията
- Разработки в областта на програмирането - на повечето програмни езици (Turbo Pascal, C/C++, Delphi, Visual C++, Visual Basic и др.)

Изработката може да стане и експресно.

За да си поръчате при нас, достатъчно е да изпратите пълно описание на Вашето задание, особеностите и желан срок на изработка. Нашите специалисти до 5 работни дни ще Ви дадат отговор дали проекта е изпълнен и ще Ви зададат всички необходими допълняващи въпроси.

Цените са според сложността на проекта и срока му за изпълнение и са въпрос на лична уговорка.

Нашите специалисти приемат и запитвания, не е задължително да правите поръчка при нас, за да получите информация.

Всички Ваши запитвания и въпроси за разработка на материали по поръчка изпращайте на:

orders@daskalo.net

http://daskalo.mybitex.com/Poperacka.asp

BEFORE IT'S TOO LATE.
4. McDONALDIZATION OF HIGHER EDUCATION

Professor B. V. Toshev – Department of Physical Chemistry, University of Sofia

The present paper deals with the new trend in contemporary education, i.e., its McDonaldization. The main features of the McDonaldization process (efficiency, predictability, calculabity and control) are commented. The result of the McDonaldization of higher education seems to be the disenchantment with education by its increasingly fickle consumers, who are difficult to attract and even more difficult to maintain (Ritzer). However the education is not a commodity and the university is not a firm or supermarket. The education is relationship between students and teachers. The differences between firms and universities reflect the requirements of their different structure and technology. The difference between universities and businesses should be explained by the cultural replication of social forms over time. Some measures against the spread of the McDonaldization in higher education are described. An evidence is found that the McDonaldization process affects the Bulgarian school as well.

ПРЕДИ ДА Е СТАНАЛО КЪСНО. 5. ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ И НЕГОВАТА АЛТЕРНАТИВА[1]

Б. Тошев*

Увод

Масовизацията на висшето образование [1] доведе до съдържателни и концептуални промени в системата на висшето образование. С увеличаване на броя на студентите и бързото нарастване на броя на висшите училища на преден план излезе въпросът за поддържане на качеството на обучение [2]. Порасналият интерес към висшето образование породи неговата макдоналдизация [3] и даде живот на системата на *"diploma mills"* (фиг. 1). Българският закон за висшето образование [4] допуска редовна, задочна, вечерна и дистанционна форма на обучение във висшите училища (чл. 42, ал. 9). Все още не е публикувана нормативната база, чрез която да се гарантира качеството на дистанционната форма на обучение.

Настоящата работа предлага кратък исторически преглед на развитието на дистанционното обучение в чужбина и у нас. В такъв контекст проблемите на нормативното осигуряване и стратегическото планиране на този тип обучение в страните от Централна и Източна Европа изпъкват с пълната им острота [5]. Различията между Новата Европа и Старата Европа и Америка са толкова големи, че дори може да се постави въпросът дали малки и бедни страни като България могат с успех да развиват дистанционното обучение и дали за такъв тип страни в настоящия момент не е по-целесъобразно прилагането на други изпитани модели, които с по-добро качество биха осигурили широк достъп до висше образование.

---

[1] Статията е продължение на поредицата:

Димитров, Д. А., Б. В. Тошев. Преди да е станало късно. 1. Реформата във висшето образование. – *Стратегии на образователната и научната политика.* 9(2), 1 (2001);

Тошев, Б. В. Преди да е станало късно. 2. Либералното образование в България. – *Наука.* 11(4), 8 (2001);

Тошев, Б. В. Преди да е станало късно. 3. Реформата в средното образование. –*Химия.* 10, 353 (2001);

Тошев, Б. В. Преди да е станало късно. 4. Макдоналдизация на висшето образование. – *Стратегии на образователната и научната политика.* 10(3), 1 (2002).

---

* ***Борислав В. Тошев.*** *Професор в Химическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски"*

Опит за периодизация на дистанционното обучение

В дистанционното обучение по правило учителят отсъства или поне не е в близост до ученика. Тук самоподготовката е основен педагогически метод. Такава система от векове съществува в Китай [6]. Възрастните ученици обаче най-често имат нужда от помощ. За тях още през XIX век във Великобритания е разработена системата на тюторите – преподаватели, които на семинари дават консултации на обучаващите се, с което подпомагат тяхната подготовка. Тази система загина с масовизацията на висшето образование [7], защото тя деперсонифицира връзката студент-тютор. Освен това тази система е в основата на т.н. *transmission model* – преподавателите подготвят пакети от обучаващи материали, които студентите трябва да усвоят в достатъчна степен. Качеството на тези материали варира в широки граници и често е доста ниско, поради компилативния им характер – ако те бяха оригинални трудове, те щяха да бъдат публикувани, но това обикновено не се случва. Този модел днес вече не се прилага. В Западна Европа и Америка има други модели, между които основен е т.н. *constructivist model*.

В технологичен план могат да се отделят четири фази в развитието на дистанционното обучение [8]. Началото навярно е в 1840 г., когато Сър Исак Питман въвежда кореспондентско обучение по бързопис, като разработените учебни материали стигат до обучаваните с помощта на пощата. Втората фаза е свързана с развитието на радиоразпръскването, а след това и с развитието на телевизията. Учебните радио и телевизионни програми са особено популярни след 1940 г. (радио) и 1960 г. (телевизия). Мексико, Бразилия, Китай са със сериозни постижения в тази област, като за обратна връзка обикновено се ползва телефонът или двуканалният радиотелефон. Третата фаза е свързана с развитието на мулти-медийните системи, използващи текст-, видео- и аудио-технологиите. В организационен план безспорен лидер на дистанционното обучение в този период е основаният през 1971 г. *Open University* в Обединеното кралство с неговите 25 000 студенти. От средата на осемдесетте години дистанционното обучение е в неговата четвърта фаза, станала възможна с разработването на евтини и мощни персонални компютри и с развитието на *World Wide Web/ Internet* и създаването на почти мигновената електронна поща. Това е фазата на *online/virtual education*.

ONLINE UNIVERSITY DIPLOMAS DEGREES

Obtain Diploma, Degree, Master

We send the certificate to all countries (WORLDWIDE)

Consider a prosperous future, money earning power

No tests, study, coursework, or interviews required.
Discrete and affordable.
Everyone eligible.

Call now - your diploma awaits you!!!

212-330-8202 (24 hours on call)

Calls returned promptly.
Confidentiality assured.

CALL NOW ----->>> 212-330-8202 (24 hours on call)

Фиг. 1. Предложение за придобиване на диплома по виртуален път

Дистанционното обучение в България

Кореспондентското обучение е прилагано в България с успех през тридесетте години. То обаче не е преследвало легитимираната квалификация, а е било насочено към задоволяване на желанието на някои слоеве на българското население за самоусъвършенстване – усвояване на чужди езици по самоучителната метода (3 000 думи) или развиването на някои полезни умения – стенография, шеф и кройка и др. Затова от началото на тридесетте години в популярни женски списания, като „Икономия и домакинство", „Модерна домакиня" и др. често се намират подобни рекламни съобщения – предлагат се папки с подходящи материали, речници с произношение на думите, а по-късно и грамофонни плочи от системата „Лингафон".

Днес няколко частни и държавни висши училища предлагат програми за дистанционно обучение. Такива центрове са изградени в някои градове, където студентите плащат изискуемите такси, а има и някакъв учебен процес с пакети от книжни материали и срещи с тютори. В голямата си част тези тютори са пенсионирани преподаватели.

Подобни офиси имат и някои институции, които се намират вън от страната – някои от тях са от страните на бившия Съветски съюз.

През 2001 г. бе направен опит с проект на наредба за дистанционното обучение да се внесе ред в тази дейност, в която меркантилността лесно може да вземе връх над образователните цели. В този документ бяха формулирани формите на дистанционното обучение – кореспондентско обучение, телефон, радио, телевизия, електронна поща, чат, интерактивна телевизия и други интерактивни методи, видео- и аудиовизуални средства, електронни форуми, *web- learning*. Този проект не се превърна в държавен документ.

С приемането на поправките в Закона за висшето образование [9] се очакваше Наредбата за държавните изисквания за организиране на дистанционната форма на обучение в акредитираните висши училища да бъде разработена и приета до 4 септември 2004 г.

Несъмнено дистанционното обучение е от особено значение за държави с огромна територия и голямо разстояние между институциите на висшето образованиие. Чрез него висшето образование става достъпно за всички желаещи и особено за по-възрастните кандидати, за жени, вече отгледали децата си и желаещи да отделят повече време на себе си, за хора, неискащи или не можещи да напуснат работата си, семействата си и отдалечените райони, в които живеят. Днес обаче дистанционното обучение е много скъпо и неговата пълноценна реализация изисква висок жизнен стандарт. Очевидно сега в България нито едно от горните обстоятелства не е налице и затова перспективността на този вид обучение в българските висши училища може да се постави под съмнение.

Мрежа на обществените колежи в Америка

Висшето образование изисква единство между преподаване и научни изследвания [10]. Ако в една институция на висшето образование научните изследвания отсъстват или са недостатъчни, никакви мерки за поддържане на качеството на обучението не могат да превърнат сурогата в истински образователен продукт. Американският университет, освен че съчетава в себе си английския колониален модел с германската изследователска традиция на XIX век, включва и една нова и специфична само за него черта – идеята, че университетът трябва да бъде в служба на обществото [11]. Ето защо либералното образование, възникнало в Европа, но вече забравено там, е намерило най-благодатната си почва в Америка [12]. Целта на либералното образование е да развива свободни човешки същества, които знаят как да използват своя разум и са способни да мислят самостоятелно и в своя полза. Чрез него се раждат граждани, които могат отговорно да упражняват своята политическа свобода. Чрез него се раждат личности, които могат плодотворно да планират живота си. Американската университетска идея се реализира особено успешно и чрез гъстата мрежа на двугодишните обществени колежи (*community colleges*). Тези колежи предизвикаха истинска революция в американското висше образование [13]. Някои от тях имат вековна история, пръснати са навсякъ-

де, техният разцвет е свързан с решението на комисията по висше образование на президента Труман за широк достъп до висше образование на всеки американец без оглед на пол, възраст, финансови възможности, местоживеене, етническа принадлежност. Днес броят на тези колежи в САЩ е 1173, а броят на студентите в тях надхвърля 10 млн. Повечето от тях са държавни, но и броят на частните колежи е значителен. Средната възраст на студентите, повечето от които са жени, е 29 години. Годишните учебни такси възлизат средно на 1500 $, но издръжката на тези висши училища не разчита главно на този източник (23 %), а се поема най-вече от държавата (42 %) и по-малко от локални и други източници. Обществените колежи предлагат голям брой учебни програми в най-различни области: земеделие, горско стопанство, паркостроителство, икономика и счетоводство, компютърни технологии, кулинарство, туризъм, социално дело, подготовка на служители в полицията, противопожарните и общинските служби, образование (помощник учители за различни образователни степени), здравни грижи, грижи за възрастни и болни, библиотекари, дизайн и мода, търговия, техника и технологии. Образователно-квалификационната степен, която получават тези студенти при дипломирането си е непозната за България – *associate of art и associate of sciences* с право за продължаване на образованието в други институции на висшето образование в Америка. Тези специалисти обаче са гръбнакът на средните изпълнителски кадри в индустрията и обществения сектор в САЩ. Тяхното преимущество пред специалистите от професионалното средно образование е, че са имали допир по време на следването си с носителите и ценностите на академизма, което оставя трайна следа в по-нататъшния им живот и професионална кариера. Тези институции на висшето образование в САЩ по правило са малки, често с по 150 студенти, но с добро техническо оборудване и достъп до библиотечните и другите научни информационни източници, което се улеснява от членството им в *American Association of Community Colleges*. Тези малки научни оазиси в селските и отдалечените райони на Америка имат и благотворно културно влияние в тяхната околност – често те подпомагат издаването на местни вестници и списания или спонсорират театрални постановки, оркестри или спортни изяви. Вън от САЩ такава научна система почти не съществува – в Канада има 72 колежа, в Австралия те са 11, но в Европа те са практически непознати, като се изключат 5 в Обединеното кралство, 2 в Холандия и 1 в Белгия. Някои развиващи се страни, между които Китай, проявяват интерес към тази специфична образователна система [14].

Обществени колежи в България?

Една мрежа от обществени колежи в България би била от голяма полза. Очевидно това е алтернатива на развитието на дистанционното обучение. Естествено дистанционното обучение има място в българското висше образование, но би могло да се окуражава участието на българи в образователни програми, които се предлагат от утвърдените в чужбина специализирани институции, занимаващи се с висок профе-

сионализъм с тази материя. Ето примери на няколко международни институции, занимаващи се с усъвършенстване на учебните програми и технологиите за тяхната реализация и разработката на подходящите софтуерни продукти [13]: *Western Governors University* в консорциум с *British Open University, Southern Regional Electronic Campus* с повече от 100 колежи и университети, *Real Education*, формация, занимаваща се с дизайн, конструкция и управление на онлайн кампуси, *California Virtual University, Sylvan International Network,* който от Балтимор вече има филиали в Европа, например *University Europa* в Мадрид. Да се мисли при това развитие на нещата в света, че България може с успех да преодолее конкуренцията на такива мощни формации за дистанционно обучение с гарантирано качество, е нереалистично. В България обаче има всички условия за копиране на системата на обществените колежи. Изграждането на мрежа от такива двугодишни висши училища в различни места на страната и особено в районите с изтощен човешки и икономически потенциал ще доведе до техния стопански и културен напредък. Чрез тях всички цели на дистанционното обучение ще бъдат достигнати. България разполага с подходящ преподавателски състав, който би се включил в такава дейност. България има голям фонд от неизползваеми и пустеещи училищни сгради. Има и средни и професионални училища, които съществуват единствено, за да изпълняват социални функции по отношение на работещите в тях. Съществува и известна техническа обезпеченост за такъв род дейност, включително и с компютри. Такива формации могат да влязат в консорциуми с подобни колежи в САЩ за методично, информационно и техническо подпомагане. Научната дейност в такива колежи няма да изисква много средства, особено ако се съсредоточи в решаването на такива важни проблеми като развитието на малките градове и селските области, реконструкцията на селското стопанство, проблемите на селското семейство в преход, проблемите на здравето и бедността, социология на обществото, масова психология, проблеми на пазара на работната сила, изследване на миграционните и демографските процеси, ролята на жената и детето в обществото, малцинствените групи и проблемите, които те пораждат. България има нужда от нови изследвания върху своята история, културни традиции и народознание. В този план има много бели петна, запълването на които ще доведе до задоволство амбициозния и добросъвестен изследовател. Включването на студенти, ученици, музейни и читалищни сътрудници в реализацията на подобни проекти е от значение за възстановяването на фамилната традиция и освежаването на родовата памет, което е предпоставка за духовен напредък, без който социалният напредък е под въпрос.

Изграждането на система от обществени колежи в България е решение на един друг, специфичен само за нашата страна, проблем. От доста време българската образователна система, която има за основна цел социализацията на младежта, е под заплаха, поради оформянето на една друга паралелна система – тази на частните учители [15]. Участниците в двете системи – официалното образование и неговата задуша-

ваща сянка (частните учители), са едни и същи, но двете системи са в непрекъснат сблъсък. Създадено е трайното убеждение, че успех гарантира единствено системата на частните учители. Българското общество отделя огромни средства, за да поддържа индустрията на частните учители. Именно частните учители и родителите, които ползват техните услуги, са между най-яростните противници на всички нововъведения в учебната практика, които биха обезсмислили такава дейност. Частните уроци обаче не могат да осигурят системно образование. Те имат характера на дресировка по определени теми, която често дава желания резултат, но липсата на системност и последователност в образованието води до падане на нивото на средното образование и обрича нашите „зрелостници" на инфантилност. Това увеличава пропастта между средното и висшето образование и поставя под съмнение и нивото на висшето образование. Ясно е, че чрез мрежата на обществените колежи задълбочаващата се пролука между средното и висшето образование лесно би се запълнила. Регламентираната връзка между тези колежи и останалите висши училища, подготвящи бакалаври и магистри, ще осигури качествено попълнение в системата на базисното висше образование. С това индустрията на частните учители ще бъде радикално подкопана.

Заключение

Настоящата статия анализира състоянието на дистанционното обучение в света и в България. Анализът на непознатата у нас система на обществени колежи в САЩ показва, че изграждането на подобна мрежа в България ще бъде по-добрата алтернатива от изразходването на значителни средства за собствено развитие на модерна система за дистанционно обучение. Чрез такива колежи всички цели на дистанционното образование би могло да бъдат реализирани, а в допълнение тази нова система ще има оздравителен ефект върху българското образование и обществен живот.

Литература

1. **Димитров, Д. А., Б. В. Тошев**. Преди да е станало късно. 1. Реформата във висшето образование. – *Стратегии на образователната и научната политика*. **9**(2), 1 (2001).
2. **Тошев, Б. В**. Оценяване и акредитация – новото явление в университетското образование. – *Философски вестник*. Бр. 14, ноември 1998, с. 2.
3. **Тошев, Б. В**. Преди да е станало късно. 4. Макдоналдизация на висшето образование. – *Стратегии на образователната и научната политика*. **10**(3), 1 (2002).
4. *ДВ*, бр. 112 от 1995 г.
5. **Williams, R**. Strategic Developments in Open and Distance Learning in Central and Eastern Europe. *Higher Education in Europe*. **25**, 519 (2000).
6. **Latchem, C., L. Xinzheng**. Chine's Higher Education Examinations for Self-taught Learners. *Open Learning*. **14**, 3 (1999).
7. **Sewart, D**. Mass Higher Education: Where Are We Going? In.: Ortner, G.E., K. Graff, H. Wilmersdoeffer (Eds.) *Distance Education As Two-Way Communication*. P. Lang, Frankfurt, 1992, p. 229.
8. **Rumble, G.** Re-inventing Distance Education, 1971 – 2001. *Int. J. Lifelong Education*. **20**, 31 (2001).
9. *ДВ*, бр. 48 от 2004 г.
10. **Тошев, Б. В.** Политическа икономия на висшето образование. – *Посоки*. **5**(4), 10 (2003).

11. **Altbach, P.G.** Globalization and the University: Myths and Realities in an Unequal World. *Tert. Educ. & Management.* **10**, 3 (2004).

12. **Тошев, Б. В.** Преди да е станало късно. 2. Либералното образование в България. – *Наука.* **11**(4), 8 (2001).

13. **Cohen, A. M.** *The American Community College.* John Wiley & Sons, N.Y., 2003.

14. **Lee, E.W.C., E.C.M. Young.** Pioneering the Community College Movement in Hong Kong. *Int. J. Lifelong Education.* **22**, 147 (2003).

15. **Тошев, Б. В.** Преди да е станало късно. 3. Реформата в средното образование. – *Химия.* **10**, 353 (2001).

BEFORE IT IS TOO LATE.
5. DISTANCE EDUCATION AND THE ALTERNATIVE

Borislav V. Toshev – University of Sofia

A historical review of the development of distance education both in the world and Bulgaria is presented. The problems of quality assurance in distance education are exhibited and commented. The system of distance education is put in comparison with the widely spread in USA, but unknown in Bulgaria, system of community colleges. The advantage of the latter system in respect to the Bulgarian conditions is emphasized.

For contacts: Professor B. V. Toshev
Department of Physical Chemistry,
University of Sofia
1 James Bourchier Blvd., 1126 Sofia, Bulgaria
e-mail address: toshev@chem.uni-sofia.bg

ПРЕДИ ДА Е СТАНАЛО КЪСНО. 6. ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В САЩ И ЕВРОПА И ПОУКИТЕ ЗА БЪЛГАРИЯ

Б. В. Тошев*

Увод

Образованието е с ключова роля в обществото. Неговата цел е социализацията на младите поколения [1]. Това ще рече готовност на младежта да спазва правилата на поведение в обществото, без което социалният напредък е невъзможен. Още в зората на модерното българско образование е станало ясно, че тази цел не може да се постигне при отсъствие на баланс между обучение и възпитание (училищна дисциплина) [2]. Обучението е съвкупността от мерки, чрез които знанието „дохожда" до обучаемите. Училищната дисциплина е съвкупността от всички мерки с възпитателен характер, които имат място в училището. Затова целта на средното образование в миналото е била формулирана по следния начин [3]: „Средните училища имат за цел да завършат физическото и душевно развитие на учещите се в тях, като им дадат необходимите познания и сръчности, общо и гражданско възпитание, които им са необходими за самостойна дейност в живота".

Гражданското образование е важен елемент на образователните системи в страните на свободния свят. Най-общо то може да се определи като „образование за практикуване на свободата – практика, която окуражава учащите да размишляват кои са те и каква е тяхната роля в обществото; това е възпитание, което позволява на учащите да правят избор и да усещат, че всички имат правото на представителност в обществото" [4].

Целта на тази статия е да направи преглед на идеите, формите и практиките на гражданското образование в САЩ и в страните на Европейския съюз, което ще доведе до изводи и препоръки от значение за България. Обектът на гражданското образование се разпростира върху всички образователни степени и е добре този анализ да започне с висшето образование, защото чрез него се формира онази социална прослойка, чрез която обществото трябва да получава новите идеи за развитието и благополучието си.

Либералното образование в САЩ и един забравен пример от България

Висшето образование изисква единство между преподаване и научни изследвания [5]. Ако в една институция на висшето образование научните изследвания отсъстват или са недостатъчни, никакви мерки за поддържане на качеството на обучението не могат да превърнат сурогата в истински образователен продукт. Американският универ-

* ***Борислав В. Тошев****. Проф., дхн., СУ „Св. Климент Охридски".*

ситет, освен че съчетава в себе си английския колониален модел с германската изследователска традиция на XIX век, включва и една нова и специфична само за него черта – идеята, че университетът трябва да бъде в служба на обществото [6]. Ето защо либералното образование, възникнало в Европа, но вече забравено там, е намерило най-благодатната си почва в Америка [7].

Традицията на либералното образование (*artes liberales)* е от средните векове. Тя включва две части. Първата, *trivium,* обхваща граматиката, реторика та и логиката. Това е изкуството да се чете и пише, да се слуша и говори, да се мисли на глас. Втората част, *quadrivium,* включва аритметиката, геометрията, астрономията, музиката. Това е изкуството да се наблюдава, пресмята и измерва, да се чувства количественият аспект на нещата. Безспорна е връзката на либералното образование с научното съзидание. Великите германски физици на XIX век имат здравата основа на *artes liberales,* която включва гръцки, латински, логика, философия в допълнение към математиката, физиката, химията, естествените науки и медицината. Но целта на либералното образование не е да създава учени. Целта на либералното образование не е професионалната компетентност. Целта на либералното образование е да развива свободни човешки същества, които знаят как да използват своя разум и са способни да мислят самостоятелно и в своя полза. Чрез него се раждат граждани, които могат отговорно да упражняват своята политическа свобода. Чрез него се раждат личности, които могат плодотворно да планират и направляват живота си [8-10].

Само в свободните общества може да има либерално образование. То не съществува в тоталитарните режими. Затова споменът за българското либерално училище в миналото днес е напълно избледнял. Един забравен, но впечатляващ пример е създаденият от Едуард и Елизабет Хаскел Селски народен университет в Пордим (Bulgarian Folk School Pordim near Plevna, Bulgaria) [7]. В едно писмо на Дж. Табаков от 1933 г. делото на Хаскелови е оценено по следния начин: „Селският народен университет е едно епохално и велико дело, един паметник и пример на любов, самопожертвователност и служба на един беден, но благороден народ, каквито никой чужденец не е оставял в нашата история и действителност". Съпътстващата дейност на това либерално училище е включвала издържането на една болница с 10 легла, ясли за 15 бебета, детска градина с 35-40 малки деца, възпитавани 6 часа всеки ден от учителка-педагожка, практическо земеделско-домакинско училище с 50 слушатели и още безплатни медицински услуги с лекар и сестра за околните села, безплатно електрическо осветление за Пордим от училищната електрическа централа и множество сказки, забави и посещения на видни европейци, американци и българи.

По правило университетската традиция в САЩ се реализира на две образователни писти – пистата на *официалното образование* и пистата на *либералното образование.* Официалното образование отчита главно обществения интерес и затова най-често е под контрола на държавата. Либералното образование отчита главно личния интерес на обучаващите се и затова най-често се поддържа от частни или обществени формации. Разграничителната линия между тези две писти е в степента и характера на съответствието между науч-

ните изследвания и учебната дейност. Научните изследвания в институциите на либералното образование най-често са с по-малка интензивност поради по-ограничения материален ресурс на тези висши училища, но затова пък са на по-широка основа с научния анализ на проблематика, която ангажира по-широк обществен интерес. Има, обаче, тенденция на размиване на тези различия, като институции на официалното образование – престижни изследователски университети включват във все по-голяма степен елементи и структури на либералното образование в ранните етапи на подготовка на своите студенти [11].

Обществените колежи в САЩ

Американската идея за университет в служба на обществото се реализира и чрез системата на двугодишните обществени колежи (community colleges). Тези колежи, за които в България никой не знае, предизвикаха истинска революция в американското висше образование [12]. Някои от тях имат вековна история, но обществените колежи получиха своето институционизиране с едно решение на Комисията за висше образование при президента Труман за широк достъп до висше образование на всеки американец без оглед на пол, възраст, финансови възможности, местоживеене, етническа принадлежност. Днес броят на тези колежи е 1173, а броят на студентите в тях надхвърля 10 млн. Повечето от тези колежи са държавни, но и броят на частните колежи е значителен. Средната възраст на студентите, повечето от които са жени, е 29 години. Годишните учебни такси възлизат средно на 1500 $, но издръжката на тези висши училища не разчита главно на този източник (23 %), а се поема най-вече от държавата (42 %) и по-малко от локални и други източници. Обществените колежи предлагат голям брой учебни програми в най-различни области: земеделие, горско стопанство, паркостроителство, икономика и счетоводство, туризъм, компютърни технологии, кулинарство, социално дело, подготовка на служители в полицията, противопожарните и общинските служби, помощник учители, здравни грижи, грижи за възрастни и болни, библиотекари, дизайн и мода, търговия, техника и технологии. Образователно-квалификационната степен, която получават тези студенти при дипломирането си, е непозната в България – *associate of art* и *associate of science* с право за продължаване на образованието в други институции на висшето образование в САЩ. Тези специалисти са гръбнакът на средните изпълнителски кадри в индустрията и обществения сектор на САЩ. Тяхното преимущество пред специалистите от професиналното средно образование е, че са имали допир по време на следването си с носителите и ценностите на академизма, което оставя трайна следа в по-нататъшния им живот и професионална кариера. Тези институции на висшето образование в САЩ по правило са малки, често с по 150 студенти, но с добро техническо оборудване и осигурен достъп до библиотечните и другите научни информационни източници. Тези малки научни оазиси в селските и отдалечените райони имат и благотворно културно влияние в тяхната околност – често те подпомагат издаването на местни вестници и списания или спонсорират театрални постановки, изложби, оркестри или спортни прояви.

Една мрежа от обществени колежи в България би била от голяма полза

[13]. Тя може да бъде алтернатива на дистанционното обучение, което изисква скъп технически ресурс и което, при неголемите разстояния между българските висши училища, изглежда не особено перспективно. Изграждането на мрежа от такива двугодишни висши училища в България в различни места на страната и особено в райони с изтощен човешки и икономически ресурс ще доведе до техния стопански и културен напредък. С обществените колежи, свързани с договорни отношения с българските университети, може да се постигне свиването на системата на частните учители, която задушава системата на официалното образование. Частните учители обучават на парче, което е дресировка по определени теми за определени цели. Те не дават системно образование, което лишава зрелостниците от добра основа за продължаване на тяхното образование и ги обрича за по-дълъг период от време на инфантилност. Такива белези на нашата младеж в последните години се чувстват все по-осезателно.

Гражданското образование във Франция и Великобритания

За да дава трайни плодове, гражданското образование трябва да започва от най-ранна възраст. Това се съзнава навсякъде в свободния свят, където демократичните ценности и идеи са в основата на тази дейност. Има обаче някои различия и акценти в зависимост от типа на държавното устройство. Затова за целите на сравнението тук се анализира състоянието на гражданското образование в една традиционна република – Република Франция, и една традиционна монархия – Обединеното Кралство Великобритания и Северна Ирландия [14].

Изборът на Франция в този анализ не е случаен, защото гражданското образование започва от там. Още с Великата френска революция и нейните прочути символи *liberté, egalité, fraternité* акцент в поведението на гражданите са човешките права. В края на XVIII век сигурно това не е било лесно за разбиране и за да се популяризират тези нови идеи сред населението, са организирани грандиозни шествия и фестивали. Пак за същата цел по това време са конструирани различни игри върху картон или дърво, като идеята е във внушението, че най-важното и за печелившите, и за губещите в играта е запазването на човешкото им достойнство. В официалното образование елементи на гражданското възпитание са въведени в 1881 г. С изграждането на Европейския съюз гражданското образование и във Франция, и в Обединеното Кралство получава нов импулс, достигнал своя пик в 1998 – 1999 г. Най-общо днес се смята, че интензивното гражданско образование трябва да се проведе с ученици на 11 до 15 или 16-годишна възраст.

За конкретност тук са посочени някои от темите и идеите, включени в учебните планове за такива ученици във Франция [15]: „За какво е училището? – място за учене и изучаване на обществото; образованието е право на всички – то е *публично благо* и функция на държавата (*ср.* [16]); според Конвенцията за правата на детето (1989) децата имат права и задължения; човешките права, правата и задълженията в училище, изграждането на човешката идентичност; отговорности към опазването на природната среда и културното наследство (*ср.* [17]); равенство, солидарност, сигурност – основни принципи на демокрацията; основите на европейскот

гражданско общество – споделени ценности, национална идентичност, демократични структури; върховенство на закона и непримиримост към неговите рушители и към всякакви несправедливости; републиканският институт и неговите проявления".

В съдържателен план няма особени различия в практиката на гражданското образование в демократичните страни на Америка и Европа. Според типа на държавно устройство в тези страни, обаче, се появяват значими концептуални различия [14]. В Обединеното Кралство целта на гражданското образование е да спомогне за формирането на ново общество и на нова национална идентичност, основани върху мултикултурните различия на отделните социални групи, като тронът е гарант за спойката между тях. Обратно Френската Република не допуска разпознаването или съществуването на социални групи, основани по културен или етнически принцип, а акцентът е върху безусловното възприемане на индивидуалните човешки права, антирасизма и нетърпимостта спрямо всякакви неправди и погазване на закона. Така там цел на гражданското образование е съхранението на интегритета на нацията в предварително постулираната републиканска рамка. Във Франция за особено опасно се смята фрагментирането на обществото по религиозен или етнически принцип, явление, означавано като *communautés*. Такава тенденция би подкопала самите основи на Републиката, които са изградени върху човешките права и върховенството на закона. Затова [18] на Ширак се приписват следните думи, казани през 1997 г.: „Ние обичаме Франция и искаме да я запазим и тя никога няма да бъде мозайка от общества, живеещи разделено".

Горният сравнителен анализ показва какво голямо объркване и неразбиране има в България в тази сложна и важна проблематика. Причините би могло да бъдат в отсъствието на републиканска традиция – повече от хилядолетие България следва монархическата идея и то не в модерния ѝ вариант. Годините на Първата Република след 1990 г. очевидно са недостатъчни да усвоим уроците на републиканизма. От друга страна, незрелостта на нашата нова, млада политическа класа също е един неблагоприятен фактор. Въвеждането на гражданското образование в българското училище, обаче, не търпи отлагане, но за това е нужен сериозен професионален подход, освободен от популизъм, кухи политически клишета и случайни заемки от чужди образователни практики.

Заключение

Гражданското образование е ефективен инструмент за изграждане на гражданско общество. Това лекарство, обаче, действа бавно и предполага продължителна употреба. Само чрез него могат да се стопят онези обществени прослойки, които възприемат изборната практика като търсене на политиците, които ще „мислят за народа", като под това те разбират, че задължението на политиците/депутатите е да осигуряват работни места за всички по села и градове, големи заплати и пенсии. И понеже това, разбира се, неможе да стане, тези хора винаги остават „излъгани и разочаровани". Така без гражданско образование и гражданско общество дори демокрацията не може да намери своята пълноценна реализация, което остроумно е представено още през 1953 г. от Gregor von Rezzori по следния на-

чин: „... Междувременно и в Магребия [измислена държава някъде на Балканите] бе избрана прогресивната форма на демокрацията. Към правителствените дела се устреми рояк от политици като котило от слепи прасенца към цицките на свинята майка. Тъй като често се сменят, те допринасят по тоя начин освен за собственото си и за всеобщото благоденствие". Да помислим върху това!

Литература

1. **Burns, R. J.** Education and Social Change: A Proactive or Reactive Role? Int.-Rev. Educ. 48, 21 (2002).
2. **Касабов, П. Г.** Методика на училищната дисциплина. С., 1893.
3. **Славчев, Д., А. Марков.** Просветно законодателство. Сборник от закони, наредби и правилници, които са в сила по Министерството на народното просвещение, с бележки по тяхното прилагане. С., 1940, стр. 64.
4. **Heath, P.** Education as Citizenship: Appropriating a New Social Space. - *Higher Education Research & Development.* 19, 43 (2000).
5. **Тошев, Б. В.** Политическа икономия на висшето образование. - *Посоки.* 5(4), 10 (2003).
6. **Altbach, P. G.** Globalization and the University: Myths and Realities in an Unequal World. - *Tertiary Education & Management.* 10, 3 (2004).
7. **Тошев, Б. В.** Преди да е станало късно. 2. Либералното образование в България. - *Наука.* 11(4), 8 (2001).
8. **Adler, M.** Liberalism and Liberal Education. - *The Educational Record,* July 1939.
9. **Adler, M.** Liberal Education: Theory and Practice. - *The University of Chicago Magazine,* March 1945.
10. **Adler, M.** Labor, Leisure and Liberal Education. - *J. General Education.* 6, 35 (1951).
11. **Pace, C. R., M. Connolly.** Where Are the Liberal Arts? - *Research in Higher Education.* 41, 53 (2000).
12. **Cohen, A. M.** *The American Community College.* John Wiley & Sons. N.Y., 2003.
13. **Тошев, Б. В.** Преди да е станало късно. 5. Дистанционното обучение в България и неговата алтернатива. - *Стратегии на образователната и научната политика.* 12(4), 18 (2004).
14. **Starkey, H.** Citizenship Education in France and Britain: Evolving Theories and Practices. - *Curriculum J.* 11, 39 (2000).
15. Ministère de l'Education Nationale. *Histoire, Géographie, Education Civique: programmes et accompagnement.* Centre Nationale de la Documentation Pédagogique, Paris, 1998.
16. **Тошев, Б. В.** Преди да е станало късно. 4. Макдоналдизация на висшето образование. - *Стратегии на образователната и научната политика.* 10(3), 1 (2002).
17. **Тошев, Б. В.** Социални аспекти на насилието в училище. - *Химия.* 12, 437 (2003).
18. **Jelen, C.** Les casseurs de la République. Plon, Paris, 1997.

BEFORE IT IS TOO LATE. 6. THE CITIZENSHIP EDUCATION IN AMERICA AND EUROPE: LESSONS FOR BULGARIA

Borislav Toshev - Faculty of Chemistry, Sofia University "Sv. Kl. Ohridski"

The paper examines the present status of the citizenship education in America and Europe. Firstly, the citizenship elements of the American higher education are revealed. Two important examples are considered in details: i) the system of liberal art higher education institutions, and ii) the system of the American community colleges. The reform of the citizenship education in Europe is considered. In the late 1990s both the British and French governments gave new impetus to citizenship education. The conceptual differences on the topic in the United Kingdom and the Republic of France are emphasized. Whereas the English curriculum aspires to create a diverse society founded on multicultural citizenship, the theoretical basis in the French Republic, committed to individual equality without distinction, denies any recognition to the existence of social groups based on culture or ethnicity. The Bulgarian case still exhibits both basic conceptual misunderstandings and a lack of good school practices.

* Professor B.V. Toshev,
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1164 Sofia, BULGARIA
toshev@chem.uni-sofia.bg